

demande à Cardijn d'écrire quelque chose de sa main pour qu'on puisse l'identifier. Un premier billet fut jeté, mais vite nous avons assez de ficelle pour établir un moyen de communication plus perfectionné dans les deux sens ⁽⁹⁴⁾.

Volgens Zuster Ignace, de toenmalige overste te Vorst, ontstond het eerste contact tussen de zusters en Cardijn in de gangen van de gevangenis. « Toen Cardijn werd binnengebracht, aldus Zuster Ignace, zei hij stilletjes, maar toch luid genoeg om verstaan te worden, tegen elke zuster die hij tegenkwam: « Cardijn, Cardijn » en zo wisten wij dat de stichter van de Kajotters in ons midden vertoefde. Hij was het ook die het eerste het touwtje met een bericht eraan naar beneden gooide. Hij kende immers die truukjes, vermits hij al in 1914-1918 in een cel gezeten had » ⁽⁹⁵⁾. Zuster Ignace, wier nicht voorzitter van een JOCF-afdeling was, telefoneerde kort daarop naar Emilie Arnould, de JOCF-voorzitter, om haar het nieuws mee te delen. Beiden maakten een afspraak, tijdens welke ze de beste manier bespraken om met Cardijn in contact te komen. De zuster vertelde over het touwtje als verbindingsmiddel en er werd afgesproken daarmee door te gaan. Bovendien zouden de berichten van en voor Cardijn steeds door eenzelfde persoon, Juffrouw Sidonie Vanderjeugd, de huiszorg van de Kajotterscentrale, in de infirmerie van de gevangenis van Vorst worden afgehaald en/of gebracht.

Tot 7 juli verliep die zonderlinge trafiek vrijwel rimpelloos. Toen begon Cardijn te vrezen voor het verdere verloop van die « touwtjestrekkerij », omdat de zusters al met meerdere gevangenen die truuk gebruikten. « Ik begrijp dat het voor hen moeilijk is te weigeren, aldus Cardijn, maar moesten ze gesnapt worden, zou dat biezonder erg zijn voor de kongregatie. Asjeblief, wees voorzichtig en zo iemand betraapt wordt, dat er niets over de andere zusters gezegd wordt » ⁽⁹⁶⁾. Uit veiligheidsoverwegingen vroeg Cardijn, dezelfde dag nog, dat de berichten hem voortaan tussen 12 en 14 uur zouden worden bezorgd. Gewoonlijk gebeurde dat tussen 11 en 12 uur omdat Juffrouw Vanderjeugd rond die tijd naar de infirmerie kwam om de boodschappen te brengen of te halen. Volgens Cardijn was dat een

(94) Interview van A. Haulot door de auteur, 9 december 1980 en door Jacques Meert, 13 juni 1969 (*Archief Cardijn*).

(95) Interview van Zuster Ignace Vanderhelpen door de auteur op 15 juni 1979.

(96) Dok. nr. 15. Een politiek gevangene van de Klein-Brabantse verzetsgroep « De Zwarte Hand », beschreef de inzet van de zusters als volgt: « Het zijn deze, ik zou haast zeggen Heilige Vrouwen, die onbaatzuchtig de grootste gevaren trotserend, onder de neus van de mof, als briefsmokkelaars fungeerden... » (G. VIVIJS, *Onder Duitschen knoet*, s.l., s.d., p. 18). De religieuzen van Vorst werden regelmatig door de Duitsers over hun kontakten met de gevangenen ondervraagd, maar tot 1943 werden ze nooit echt verontrust. Op 27 september 1943 werd Zuster Ignace echter gearresteerd *pour ne pas avoir assez surveillé* en gedurende twee maanden in volledige afzondering opgesloten. Kort daarop werden nog twee oudere zusters om dezelfde reden aangehouden (Gedenkboek van de *Soeurs de la Providence* — Champion).

slecht moment, omdat hij in de voormiddag vaak werd gestoord, nu eens om een karwei te verrichten, dan weer om op de binnenplaats een luchtje te gaan scheppen ⁽⁹⁷⁾. Op 12 juli, toen een Poolse jood de plaats van Haulot in de cel innam, was de kanunnik biezonder angstig: « Ik ben bezorgd om de zusters, sinds die Poolse jood in onze cel vertoeft. Indien u iets verdachts opmerkt, wanneer u de boodschap naar de gevangenis brengt, aarzel dan niet om alles op te schorten zolang die Pool hier is. Dat de zusters mij dan gewoon een bericht laten geworden met erop: « Alles wegens gevaar opgeschort »... laat nooit iets geschreven achter en geef nooit enig detail » ⁽⁹⁸⁾. Drie dagen later drong hij nog maar eens aan op *de la prudence*, wat hij drie keer vet onderlijnde. Tevens vroeg hij de brief, die de Pool met een van Cardijns berichten had meegegeven, te verbranden direkt nadat men hem door diens vrouw had laten lezen ⁽⁹⁹⁾.

Cardijns vrees werd bewaarheid. Het op en neergaan van de berichten en van de pakjes werd uiteindelijk toch ontdekt. In een notitie van 21 juli schreef Cardijn aan zijn mensen buiten de gevangenis: « Zoals de zuster het jullie zal uitleggen, werden wij gisterenavond betrappt door een jonge bewaker die, vanuit een andere cel, de pakjes naar boven zag gaan ». Gelukkig was de man geen verrader. Hij ging zelf Cardijn vertellen wat hij had gezien en beloofde hem het zaakje niet te verklappen ⁽¹⁰⁰⁾. Wat hij ook deed. De kanunnik was door het voorval zo aangegrepen, dat hij een week lang niet meer met de buitenwereld korrespondeerde. Bovendien werd het alsmaar lastiger dat procédé te gebruiken. Na het vertrek van zijn vertrouwde celgenoten, had hij geen al te groot vertrouwen in de nieuwkomers om een oogje in 't zeil te houden, terwijl hij het touw naar buiten gooide. Bovendien had men nieuw glas in het venster gezet, dat moeilijker uit te nemen was. Op 14 augustus zette hij zijn problemen uiteen in een briefje aan de zusters: « Ik moet zelf op de vensterbank gaan staan, mij aan de bovenrand van het raam vasthouden en het touw gooien en optrekken, zonder dat ik iets kan zien. Ik riskeer elke keer mijn toog te scheuren en daarbij kan de celdeur op elk moment opengaan. Bovendien hoort men u in alle naburige cellen op mij roepen. Geef liever het afgesproken seintje, dan zal ik touw en bericht laten dalen. Dat is minder gevaarlijk » ⁽¹⁰¹⁾.

Voor zover wij uit de notities kunnen afleiden bleef Cardijn tot zijn vrijlating op die originele manier met de buitenwereld in kontakt. Het is zelfs niet uitgesloten dat hij pakjes ontving via de Duitse bewaker die hem had betrappt. Hij suggereerde alleszins aan de zusters de Duitser daarover te

(97) Dok. nr. 16.

(98) Dok. nr. 22.

(99) Dok. nr. 24.

(100) Dok. nr. 30.

(101) Dok. nr. 34.

polsen : « Ik geloof dat hij katholiek is. Hij is steeds heel vriendelijk geweest. Misschien kunt u hem vragen, wanneer hij alleen van wacht is, of u mij geen levensmiddelen en tabak via hem kunt bezorgen » ⁽¹⁰²⁾.

De meeste notities die de KAJOC-proost buitensmokkelde getuigen van een grote bezorgdheid omtrent het behoud en de toekomst van zijn beweging. Ze tonen eveneens aan dat Cardijn niets van zijn legendarisch entoesiasme, zijn dynamisme en vooral zijn onverwoestbaar optimisme in de cel had verloren. Zijn eerste zorg gold de continuïteit in de leiding van de beweging. Hij stelde Kanunnik Boone aan als zijn plaatsvervanger en gaf aan Jacques Meert opdracht alle verantwoordelijkheid op zich te nemen voor de verdere werking van de Kajotterscentrale aan de Poincarélaan, het domein te Dworp en het Algemeen Sekretariaat in de Paleizenstraat. Het financieel beheer van de beweging vertrouwde hij toe aan Juffrouw Sibenaler, de VKAJ-leidster. Onder geen enkel beding mochten Meert en Sibenaler zich met het organiseren van bijeenkomsten bezighouden, want hiermee liepen ze het risico eveneens aangehouden te worden. « Dit zou een ramp zijn », aldus Cardijn ⁽¹⁰³⁾. Hij wilde ten allen prijze vermijden dat de KAJOC een tweede keer zou onthoofd worden. Niettemin calculeerde hij die mogelijkheid in en bepaalde dat desgevallend Sidonie Vanderjeugd, de huiszorg van de Centrale, Meert zou vervangen. Vooral de vrouwelijke verantwoordelijken drukte hij op het hart zeer voorzichtig te zijn. Hij drong erop aan, in de gegeven omstandigheden, zo weinig mogelijk vrouwen bij de nationale leiding te betrekken. Niet uit een antifeministische reflex, integendeel, maar omdat hij wel besepte, mochten ze aangehouden worden, dat « het regime met meerdere personen in één cel pijnlijker moet zijn voor vrouwen » ⁽¹⁰⁴⁾.

Organizatorisch hechtte Cardijn ook veel belang aan het behoud van de Studieweken, die de hefboom waren van de beweging en de beste garantie voor de kohesie in eigen rangen. In vele notities spoorde hij zijn vrienden aan gewoon met de Studieweken door te gaan en vertrouwde de inrichting ervan toe aan de gewestelijke proosten, bijgestaan door de propagandisten. Hij beschouwde die bijeenkomsten als een ideaal middel « om de beweging nieuw leven in te blazen » en om « entoesiasme en optimisme op te wekken ». Als stimulans vroeg Cardijn ook dat men tijdens die Studieweken aan de kaders zou meedelen « hoe gelukkig ik zou zijn hun trouw en hun moed te mogen ervaren en de beweging sterker en meer veroveringsgezind weer te vinden » ⁽¹⁰⁵⁾. De kanunnik zag in zijn opsluiting niet alleen een middel om zijn aanhang tot doorzetten aan te moedigen, maar ook een mogelijkheid om de aanwerving te bevorderen. Zo vroeg hij

(102) Dok. nr. 35.

(103) Dok. nr. 15.

(104) *Ibidem*.

(105) Dok. nr. 12.

op 19 juli de KAJOC-leiding aan alle leden een gedicaceerde foto van hemzelf te verkopen en alles in 't werk te stellen om het ledenaantal fors op te drijven. « Er is een onweerstaanbaar elan nodig! » aldus Cardijn ⁽¹⁰⁶⁾, die vanuit de gevangenis werkelijk alles deed om zijn mensen vooruit te stuwten. Begin augustus stuurde hij hen een naar inhoud en vorm typische Cardijn-booschap om ze nog strijdvaardiger te maken. « Augustus is de maand van de grote Kajottermaneuvers. Dit jaar zal ik niet de formidabele trips naar alle studieweken maken. De verborgen offers in de gevangenis zullen meer opleveren dan de vlammendste toespraken. Ik ben overal in gedachte aanwezig. Ik bid voor het grootst mogelijk sukses... Steeds meer mannelijke en vrouwelijke militanten! Geen mensen die maar half propagandist zijn, of zelfs voor 9/10de, maar volledig voor 100 procent! Het uur van Kristus' overwinning is geslagen. Maar daarvoor zijn er apostelen nodig, steeds meer, steeds beter. Dat men voor niets wijke. Heel deze maand zal daaraan gewijd zijn. Onder de bescherming van Onze-Lieve-Vrouw » ⁽¹⁰⁷⁾.

Cardijns exalterende en stimulerende boodschappen richtten zich in de eerste plaats tot de mannelijke jocisten. Volgens hem kwam de JOC in Wallonië niet snel genoeg van grond en hij hamerde er dan ook steeds op dat het aantal leden van die tak zou moeten verdubbeld worden ⁽¹⁰⁸⁾. Soms werd hij ongeduldig en zou dan liefst zelf « het juk opnieuw opnemen » om de JOC uit het slop te halen ⁽¹⁰⁹⁾. De toestand van de JOCF, de franstalige vrouwelijke arbeidersjeugd, was daarentegen rooskleuriger. Volgens Jacques Meert, daarover door Cardijn schriftelijk ondervraagd, kenden de meisjes meer sukses omdat ze meer overredingskracht bezaten dan de jongens. Bovendien « diskuterer ze minder, en doen ze meer aan opvoeding, niet alleen tegenover de propagandisten en de leidsters, maar ook jegens de proosten. Ze overdrijven soms en « manoeuvreren te veel, maar ze bekomen daarentegen meer » ⁽¹¹⁰⁾. De reden voor de trage ontwikkeling van de JOC lag zowel volgens Cardijn als voor Meert aan de houding van de Waalse klerus die niet volledig in de JOC geloofde. J. Meert nam evenwel geen blad voor de mond toen hij naar Cardijn schreef dat de lauwe houding van de franstalige geestelijken enigszins te wijten was aan de KAJOC-proost zelf, wiens *appels généraux en style fort* door « de meeste priesters in Wallonië — in tegenstelling tot de Vlaamse geestelijken — met scepticisme en verveling » onthaald werden. Volgens hem had de JOC vooral *un prêtre jociste à 100 %* nodig « die vijf dagen op de zeven de gewestelijke en de plaatselijke proosten zou bezoeken om ze te ondervragen, ze mee te delen wat elders slaagt, te antwoorden op hun vragen, samen met hen naar een oplossing voor hun moeilijkheden te zoeken. Op die manier zouden ze de

(106) Dok. nr. 29.

(107) Dok. nr. 32.

(108) Dok. nr. 43.

(109) *Ibidem*. Over de « noodsituatie » waarin de JOC verkeerde, zie ook dok. nr. 5, noot 42.

(110) Dok. nr. 43, noot 227.

best geschikte proosten kunnen opsporen en ze in kontakt brengen met andere priesters. De houding van de klerus is de sleutel voor alles » ⁽¹¹¹⁾.

Terwijl Cardijn en zijn naaste medewerkers ijverig zochten naar een oplossing voor de doorbraak van de JOC, kreeg hij uit een totaal onverwachte en ongewenste hoek, die van de kollaboratie, lovende woorden voor zijn beweging toegezwaaid. In de krant *Le Nouveau Journal* verscheen er op 13 augustus 1942 in de « Sociale kroniek » een lang artikel met als titel *Jeunesse ouvrière chrétienne* waarin met veel waardering over de KAJOC werd geschreven en dit naar aanleiding van de publikatie van de brochure « *Hier de jeugd. Ici la jeunesse travailleuse* » ⁽¹¹²⁾. Cardijn die het artikel in de gevangenis in handen kreeg was verwonderd zo'n proza in een kollaborerend blad te lezen en vroeg zich af welke reacties het zou uitlokken en of de bezetter « dergelijke publiciteit gaat laten passeren » ⁽¹¹³⁾. Reacties kwamen er niet, ook niet van de bezetter, wellicht omdat de auteur van het stuk in zijn slotbeschouwing de KAJOC voorstelde als een beweging die, ondanks de aanwezigheid van de Duitsers, *affirme sa volonté de servir et donne ainsi une fameuse leçon à tous ceux qui font profession et étalage d'attentisme*. De Kajottersbeweging werd dus gewoonweg — en Cardijn had dat blijkbaar niet direkt ingezien — voor het karretje van de kollaboratie gespannen!

Cardijns bekommernis om het voortbestaan en de toekomst van zijn organisatie weerspiegelde zich ook enigszins in zijn spiritualiteit. Het leitmotiv ervan kan men in drie woorden samenvatten: moed, vertrouwen en doorzetting. Moed om het moeilijke gevangenisleven te doorstaan. Een rotsvast vertrouwen in de Voorzienigheid, waaruit hij dan weer zijn doorzettingsvermogen en dynamisme putte. Die drie deugden probeerde hij niet alleen voor zichzelf door het gebed en de meditatie te bereiken. Hij wilde ze ook overbrengen op zijn vrienden buiten de gevangenis. Zij moesten als het ware leven in het verlengde van wat hij voelde en ervaarde binnen de vier muren van zijn cel. Gedurende de hele tijd dat hij verhoord werd, valt het op dat zijn notities veeleer gebeden dan mededelingen waren. Hij smeekte God veelvuldig om bijstand. *Mon Dieu, éclairez-moi, fortifiez-moi, emballez-moi* », schreef hij op 17 juni ⁽¹¹⁴⁾. Een dag later onderwierp hij zichzelf aan een gewetensonderzoek en vroeg hij zich af of hij, na « de beproeving », de gevangenis, nog wel dezelfde kracht zou hebben als voorheen om zijn beweging te leiden en vooruit te stuwten. *Le Bon Dieu me donnera-t-il encore pareille grâce?... A 60 ans, reprendre, recommencer avec plus de jeunesse, plus de fougue, plus de totalitarisme* ⁽¹¹⁵⁾ *qu'à 20 ans! Alors aussi j'avais de la fougue, de l'audace; mais aussi que de faiblesses. J'étais plus fort en paroles qu'en actes et plus fort en actes*

(111) Dok. nr. 43, noot 226.

(112) Over de inhoud van het artikel, zie Dok. nr. 41, noot 218.

(113) Dok. nr. 41.

(114) Dok. nr. 3.

(115) In Cardijns woordenschat betekende « totalitarisme » de volledige inzet van zijn persoon.

qu'en renoncement! On ne peut servir deux maîtres. Mon Dieu, aidez-moi. Vous connaissez ma faiblesse et mon néant. Soyez ma lumière, ma volonté, mon amour, ma vie! » ⁽¹¹⁶⁾. In de cel hoopte hij zich over alles te kunnen bezinnen, want hij beschouwde dat gedwongen verblijf als een gelegenheid om *pouvoir faire une bonne retraite, la meilleure depuis 30 ans, j'en ai un si grand besoin* ⁽¹¹⁷⁾.

Cardijn miste nochtans een belangrijk iets in zijn geestelijk leven: de dagelijkse mis. Op 18 juli was hij dolgelukkig wanneer hij van een Duitse aalmoezenier een draagbaar altaar ter beschikking kreeg, waarmee hij elke dag, nog voor zijn celgenoten wakker waren, het misoffer in alle stilte kon opdragen ⁽¹¹⁸⁾. Nu zijn zijn dagen *plus sanctifiés par la messe où mon propre sacrifice peut s'ajouter plus généreusement à celui du Maître* ⁽¹¹⁹⁾. Vanaf dat ogenblik schreef hij vrijwel geen religieuze mijmeringen meer neer. Hij verwerkte ze van dan af blijkbaar zelf in de dagelijkse mis. Nog een keer, op de eerste vrijdag van augustus stuurde hij nog enkele persoonlijke beschouwingen over de betekenis van het feest van het Heilig Hart naar zijn medewerkers. Eens te meer stelde hij daarin Kristus als het voorbeeld en verklaarde hij zich bereid hem « tot aan het Kruis » te volgen. Daarover mediteerde hij dan: « De gevangenis mag mijn ijver niet afnemen, maar integendeel volledig doen openbloeien. Niets vragen aan de anderen dan wat men zelf niet probeert volkomen te realiseren. Daarvoor is een persoonlijke, trouwe, exclusieve vriendschap met de Goddelijke Meester nodig en moet men in alles met hem verbonden blijven, maar vooral in het offer te Betlehem, te Nazareth, te Gethsemani, in de gevangenis, bij de beulen, op de Golgotha. Hem moed en kracht vragen. Hij moet zijn werk in ons voortzetten. En hoe omvangrijk is dat niet wanneer men denkt aan de toestand in de wereld. Door onze lafheid en onze onwaardigheid schiet dat werk niet snel genoeg op. De hele mensheid zou gered geweest zijn, indien elk land en elke eeuw enkele Sint-Paulussen hadden gehad, die voor niets terugdeinsden om de enige Redder van de mensheid te doen kennen en liefhebben. Ah! Indien wij al de nodige beslissingen zouden kunnen nemen en ze langs Maria aan onze goddelijke Meester opdragen » ⁽¹²⁰⁾.

REAKTIES VAN DE BUITENWERELD

In eigen land raakte het nieuws van Cardijns vangenneming uiteraard eerst bekend in de katolieke middens, die het daarna via de klandestiene pers in de publieke opinie brachten. De gecensureerde

(116) Dok. nr. 3.

(117) *Ibidem*.

(118) Dok. nr. 28.

(119) Dok. nr. 30.

(120) Dok. nr. 33.

bladen maakten er alleszins geen gewag van. Het was pas op 31 juli 1942 dat het te Dendermonde door Dom Anselmus De Meirsmen opgerichte krantje *België Vrij* de opsluiting van Cardijn voor het eerst meedeelde ⁽¹²¹⁾. « De generale staf der KAJ, aldus het blad, werd door de Duitsers gevangen genomen en in St-Gillis Brussel opgesloten. Daarbij maakten de aartsleugenaars het personeel wijs dat kanunnik Cardijn voor een week op reis moest... In de oorlog 1914-1918 heeft Kan. Cardijn zijn eerste stage gedaan in St-Gillis en er het Handboek der KAJ geschreven. Deze tweede opsluiting zal niet minder vruchtbaar zijn ». Dat bericht werd dezelfde maand en ook nog later overgenomen door andere klandestiene krantjes. In *La Légion Noire*, eveneens van juli 1942, werd de arrestatie bijvoorbeeld als volgt aangekondigd: *Avant de terminer, citons simplement quelques récentes arrestations de marque... surtout celle du Chanoine Cardijn, le grand animateur et le porte-drapeau de la jeunesse ouvrière catholique belge et avec lui les présidents des sections française et flamande de ce même mouvement. Sans doute sont-ils coupables de ne pas avoir prêché aux jeunes ouvriers les théories hitlériennes et principalement de ne pas les avoir encouragés à faire une visite en Allemagne, aux frais du Reich... et de leur vie.*

Het bericht van Cardijns arrestatie geraakte nog later bekend in de Belgische kringen te Londen. Op 24 september — Cardijn was toen al vrij — publiceerde *La Belgique Indépendante*, het blad van de Belgische regering in Engeland, een klein artikel waarin de (vermoedelijke) aanhouding werd meegedeeld: *D'après les nouvelles qui ont atteint les milieux catholiques de Londres, le chanoine Cardijn, aumônier général des jocistes belges aurait été arrêté par les Allemands.* Het werd 8 oktober (!) eer het blad de arrestatie bevestigde: *Un journal clandestin confirme l'arrestation par la Gestapo du Chanoine Cardijn... écroué à la prison de Saint-Gilles-Bruxelles...* Het is niet uitgesloten dat het nieuws van de aanhouding in Londen werd bekendgemaakt door minister A. Delfosse, die in augustus 1942 vanuit België in Engeland arriveerde. In een artikel in de *Catholic Herald*, waarvan we jammer genoeg de datum niet kennen, had hij bovendien geschreven dat er in België drie centra van verzet waren: de Koning, de Kardinaal en de proost der Kajotters ⁽¹²²⁾. De bevestiging van het bericht vond de Belgische regering in « een klandestiene krant » die, zoals het meeste nieuws uit België, meestal met grote vertraging door klandestiene koerierdiensten naar Engeland werd versast. Tenslotte nam het Belgisch

(121) *België Vrij*, *Orgaan der Vaderlandslievende Vlaamsche Belgen*, startte in februari 1942 en bleef slechts tot september van datzelfde jaar bestaan. De meeste medewerkers werden op 8 september 1942 aangehouden, waaronder de oprichter, Dom Anselmus De Meirsmen. Deze laatste werd op 10 november 1942 gefusilleerd (NCWOII, Historiek « België Vrij » en Helden en Martelaren (1940-1945). *De gefusilleerden*, Brussel, s.d., p. 358).

(122) Zie H. BALTHAZAR en J. GOTOVITCH, *Camille Huysmans. Geschriften en documenten*, Deel VII, *Camille Huysmans in Londen*, Antwerpen-Amsterdam, 1978, p. XIX.

nieuwsagentschap, Inbel, de mededeling over en stuurde ze door naar alle Belgische diplomatieke posten ⁽¹²³⁾, die ze op hun beurt verspreidden langs allerlei officiële publikaties, zoals *Noticias de Bélgica*, *Dépêches belges*, enz. ⁽¹²⁴⁾.

De gecensureerde pers in België bracht dus het nieuws van Cardijns opsluiting niet. Daarentegen zette ze haar hetze-campagne tegen de KAJ en de Katolieke Aktie onverminderd voort. In tal van artikels werden de Kajotters verweten « hun plicht niet te doen » of de jeugd tegen het nationaalsocialisme op te zetten. Op 22 augustus 1942 pakte *De SS-Man* bijvoorbeeld uit met een stuk waarin de kristelijke arbeidersjeugd eens te meer tot dienstneming in de *Waffen-SS* werd opgeroepen. « Het is ons nog altijd niet bekend dat de leiders der Kajotters... aan hun volgelingen bevel gegeven hebben hun plaats aan het front in het Oosten te gaan innemen », aldus de sarcastische aanhef van het artikel. « Het tegenovergestelde blijkt veeleer waar te zijn. Want, het is toch een publiek geheim dat proosten der Kajottersbeweging net als de kommunisten bespottelijke sluikblaadjes opstellen... Indien het de Kajotters met hun eerbied en hun liefde voor hun kristelijk geloof ernst is, dan is hun plaats op dit ogenblik niet in de patronages... maar wel in de kazernes van de Wapen-SS en aan het Oostfront. Indien wij daadwerkelijk na de oorlog aan de arbeid de eer willen geven die hem toekomt, dan moeten zij allereerst soldaten worden van Adolf Hitler ».

Na de vrijlating van Cardijn, werd de anti-KAJOC-campagne nog geïntensiveerd. Het waren dan niet alleen militante bladen zoals *De SS-Man* die tegen de Kajotters stookten, maar ook « gewone » kranten zoals *Vooruit* sprongen in de dans. Uit dit blad pikken we als voorbeeld een artikel van 18 september 1942 waarin vooral het anti-nazisme van de scouts en van de Kajotters aan de kaak werd gesteld. « Naast de scouts staan de Kajottersbonden, waar onderpastoors met een Duits op de neus en Stalin in het hart, onder het mom van Katolieke Aktie de jeugd volpompen met haat tegen alles wat nationaalsocialistisch is en haar voorbereiden op de terugkeer van de Tommies. Uit mijn eigen omgeving, aldus nog de redakteur, zou ik tientallen voorbeelden kunnen noemen van de verderfelijke invloed dezer Kajottersbonden op de houding van de jeugd tegenover het nationaalsocia-

(123) NCWOII, *Fonds Inbel*, bundel 1088.

(124) Het bericht van Cardijns arrestatie werd onder andere meegedeeld in volgende tijdschriften: *Noticias de Bélgica y del Congo Belga, Mexico*, 17 november 1942; *Dépêches belges. Informations de la Légation de Belgique à Lisbonne*, Lissabon, Nr. 42, 30 september 1942 en Nr. 53, januari 1943; *Bulletin de Nouvelles pour la Colonie belge en Irlande*, Nr. 47, 15 oktober 1942 (NCWOII).

lisme » ⁽¹²⁵⁾. Die citaten tonen voldoende aan, in tegenstelling tot wat vaak wordt beweerd, dat de Kajotters tijdens de bezetting vasthielden aan hun afkeer van het nazisme en zich niet zo gemakkelijk voor het Oostfront lieten rekruteren ⁽¹²⁶⁾.

DE DEMARCHES VOOR CARDIJNS VRIJLATING

Van zodra de aanhouding van Cardijn en van zijn drie medewerkers bekend was, werd in de schoot van de KAJOC gezocht naar alle mogelijke middelen om ze spoedig vrij te krijgen. Op 14 juni 1942 kwamen vertegenwoordigers van de vier takken van de beweging te Brussel bijeen om de toestand te onderzoeken. Vooreerst werd beslist alle leden op te roepen de situatie niet te dramatiseren en ervoor te zorgen dat er in de organisatie geen paniek zou ontstaan. Er werden suggesties gedaan in verband met de tijdelijke vervanging van Cardijn en Magnus en de te ondernemen demarches ⁽¹²⁷⁾. Die zouden op twee fronten worden gevoerd: naar het buitenland toe en in België zelf.

Wij zagen reeds dat Cardijn, nog vóór zijn arrestatie, een nota had opgesteld waarin hij vroeg, in geval hij achter de tralies zou belanden, de Franse, Portugese, Mexicaanse en Argentijnse Kajottersorganisaties te verwittigen en ook Dr. A. Carrel op de hoogte te brengen ⁽¹²⁸⁾. Later

(125) Later, dat wil zeggen vanaf het begin van de verplichte tewerkstelling in Duitsland (6 oktober 1942), werd niet alleen de KAJOC, maar ook haar leider, Cardijn, door de kollaboratie op de korrel genomen. In andere publikaties zullen we wellicht de gelegenheid hebben daarop terug te komen. Als staaltje van het denigrerend proza over Cardijn, geven wij hier enkele uittreksels van het op 17 oktober 1942 in *De SS-Man* verschenen artikel over *De « Witte » Generaal*, alias Cardijn. « Nu verwijlt de beruchte generaal zonder soldaten teruggetrokken in de eenzaamheid. Af en toe gaat de beruchte generaal evenwel toch op weg, vanuit zijn ivoren hoofdkwartier, niet naar het front hoor, o neen, maar naar het strategisch belangrijke Bomberskonten om er zijn « dapperen » toe te spreken. In zijn aktenas draagt hij dan de gehamsterde kolen mee (voor het heilig vuur), doch totnogtoe kregen wij geen al te grote geestdrift te zien van deze hemelbestormers van de nieuwe tijd ». Woedend stelde het blad tenslotte vast dat die « eigenwijze, versteende en bovendien laffe 'generaal' » zijn manschappen nu, « als puntje bij paaltje komt », niet aanzet om aan het Oostfront dienst te nemen.

(126) In de aanvulling, na het derde programma van de door de B.R.T. uitgezonden reeks *De Nieuwe Orde* werd, bewust of onbewust, de indruk gewekt alsof de KAJ een kweekschool voor het Oostfront zou zijn geweest. Er kwamen onder andere enkele voormalige Oostfrontvrijwilligers aan het woord die lieten verstaan dat een groot aantal Kajotters op basis van hun godsdienstige overtuiging en tegen de achtergrond van de KAJ-ideologie, zich bij de *Waffen-SS* hadden gemeld om tegen het bolsjevisme ten strijde te trekken. Men mag echter de vraag stellen of ze inderdaad wel zo talrijk waren als in dat programma werd gesuggereerd. Alleen al uit de teksten, alle ontleend aan kollaboratiebladen, die wij in deze studie publiceren, blijkt toch overduidelijk dat de respons vanwege de Kajotters, « die platbroeken » zoals *De SS-Man* ze vaak noemde, sterk beneden de verwachtingen bleef. Indien de KAJ-leden zich in grote getale hadden gemeld, dan zou de kollaboratiepers zeker niet zo'n hetze, de hele bezetting lang, tegen die beweging hebben ontketend!

(127) *Réunion extraordinaire VKAJOCF*, 14 juni 1942 (*Archives de la JOCF-Brussel*).

(128) Zie. p. 194.

probeerde hij vanuit de gevangenis de demarches te leiden en gaf hij voortdurend nieuwe richtlijnen. In een notitie van 1 juli 1942 vroeg hij zich af of men niet zou moeten schrijven naar de Patriarch van Lissabon, Mgr. Manuel Cerejeira, om Salazar tot een tussenkomst bij de Duitsers te bewegen. Ook vond hij dat de Argentijnse kardinaal Copello zou moeten verzocht worden de Argentijnse diplomatie ertoe aan te zetten ten gunste van zijn vrijlating bij Duitsland te interweniëren. « Duitsland is erg op die landen gesteld », aldus Cardijn die, in zijn bekende wereldomvattende vizie, meteen ook nog aandrong om « langs Zwitserland iets te proberen » en zeker Rome en Dr. Carrel niet te vergeten ⁽¹²⁹⁾. Drie dagen later vroeg Cardijn nog maar eens dat de JOC « officieel » naar de Zwitserse, Portugese en Argentijnse zusterorganisaties zou schrijven om een tussenkomst van hun resp. regering en episcopaat te vragen en dat men Mgr. E. Devoghel, vertrouwensman van Nuntius Micara, in Brussel moest kontakteren om te weten hoe het Vaticaan te bereiken. Hij stelde voor de brieven naar Portugal en Argentinië via het onbezette Frankrijk en Zwitserland te versturen en wees erop dat Argentinië hem, als KAJOC-proost, officieel tot een bezoek aan dat land had uitgenodigd ⁽¹³⁰⁾. Van een eventuele demarche door Kardinaal Gerlier van Lyon, die nochtans de JOC goed gezind was, wilde Cardijn niet weten. « Ik heb geen vertrouwen in hem », schreef hij, vermoedelijk omdat de Franse prelaat zich teveel met het Pétain-regime had gekompromitteerd ⁽¹³¹⁾.

Wat is er van al die suggesties van Cardijn terechtgekomen? Heel weinig. Wij hebben alvast nergens een spoor teruggevonden van een eventuele briefwisseling met de door de kanunnik aangeduide personen of instanties. Twee getuigen die wij daarover ondervroegen, Victor Michel en Emilie Arnould, verklaarden eveneens niets van een dergelijke correspondentie af te weten, maar zegden wel dat er kontakten met het buitenland waren geweest. Michel verwees naar een interventie op verzoek van enkele Jocisten, van de Rijselse Kardinaal Liénart bij von Falkenhausen. De Franse prelaat en de militaire gouverneur waren zeer goed bevriend met elkaar, aldus Michel. Van personen uit de entourage van Liénart had hij op het einde van de oorlog vernomen dat de stappen van de kardinaal bij het militair bestuur Cardijns vrijlating zoniet hadden opgeleverd, dan toch zeker in de hand gewerkt ⁽¹³²⁾. De andere getuige, E. Arnould, vertelde ons uitvoerig over haar kontakten te Parijs ⁽¹³³⁾. Uit eigen beweging nam ze,

(129) Dok. nrs. 10 en 13.

(130) Dok. nr. 14.

(131) Dok. nr. 14, noot 113.

(132) Interview van V. Michel door de auteur, 3 december 1979.

(133) Interview van E. Arnould door de auteur, 17 augustus 1979. Een andere getuige, Jacques Meert, herinnerde zich vaagweg dat er een brief naar de Zwitserse JOC werd gestuurd, met het verzoek bij Kardinaal Cerejeira van Lissabon op een demarche bij de Heilige Stoel aan te dringen. Maar, en de getuige insisterde erop, het is maar een onduidelijke herinnering (Interview van J. Meert door de auteur, 9 februari 1979).

vermoedelijk in juli 1942, het besluit in verbinding te treden met de nationale proost van de Franse JOC, priester Georges Guérin, die haar Mgr. Jean Rodhain zou laten ontmoeten, toen de aalmoezenier van de Franse krijgsgevangenen. Aangezien deze laatste makkelijk naar Vichy kon, zou hij daar de pauselijke nuntius, Valerio Valeri, van het geval Cardijn op de hoogte kunnen brengen en hem vragen het Vaticaan daarover in te lichten. De laatste stap zou dan een rechtstreekse interventie, op verzoek van Rome, van de nuntius te Berlijn bij de Duitse overheid zijn.

Met de tekst « *Joseph gravement malade, besoin de votre aide* » deelde E. Arnould de opsluiting van Cardijn aan priester Guérin mee. Om te voorkomen dat het telegram in België zou onderschept worden, ging een JOCF-leidster uit Bergen het op het postkantoor van Aulnois, aan de Frans-Belgische grens, afgeven. Voor die tocht kon ze rekenen op de hulp van een pater van het Heilig Hart uit Quévy, dat dichtbij Aulnois ligt. Van zodra de leidster wist dat het telegram verstuurd was, keerde ze terug naar Bergen van waaruit ze naar E. Arnould belde om de goede afloop van haar opdracht te melden. Nu kon de JOCF-voorzitster zelf naar Parijs gaan om Guérin over Cardijns vrijlating te spreken. Om Frankrijk binnen te geraken, liet ze zich door een Kajotter een pas van cantinière bezorgen, waarmee ze zogezegd in de keukens van de *Organisation Todt* aan de *Atlantikwall* tewerkgesteld was. Met dat pasje ging ze echter eerst naar de paters te Quévy en vroeg ze er op haar beurt iemand om met haar mee te gaan, wat prompt gebeurde. Eens te Aulnois stuurde ze van daaruit een tweede telegram naar Guérin waarin ze het vermoedelijke uur van haar aankomst te Parijs meedeelde. Toen ze in de Franse hoofdstad aankwam werd ze niet alleen door Guérin, maar ook door Mgr. Rodhain opgewacht ⁽¹³⁴⁾. Met hun gedrieën stapten ze in een kleine wagen en toerden wat in Parijs rond, lang genoeg om E. Arnould haar relaas te laten doen. Mgr. Rodhain beloofde haar dat hij een van de eerstvolgende dagen naar Vichy zou gaan om Mgr. Valeri te informeren. De JOCF-voorzitster is er rotsvast van overtuigd dat de nuntius de zaak te Rome heeft uiteengezet en het Vaticaan daarop te Berlijn stappen heeft gedaan om Cardijn vrij te krijgen ⁽¹³⁵⁾.

(134) Onze pogingen om van Franse zijde meer over eventuele demarches vanwege Guérin en Mgr. Rodhain te vernemen leverden niets op. Op 27 november 1980 en op 28 januari 1981 schrijven wij naar de verantwoordelijke van het JOC-archief te Parijs, Michel Meyer, maar mochten daarop geen antwoord ontvangen. Daarna telefoneerden wij nog twee keer in de hoop alsnog enige informatie te bekomen. Tevergeefs. Wij kregen telkens te horen dat de archieven van de Franse JOC niet volledig geklasseerd waren!

(135) Interview van E. Arnould door auteur, 3 oktober 1979.

Die tussenkomst lijkt ons nogal twijfelachtig, omdat de nuntius te Berlijn, Orsenigo, blijkbaar nooit een demarche ten gunste van Cardijn bij het Duitse Ministerie van Buitenlandse Zaken heeft gedaan ⁽¹³⁶⁾. Zeker is dat Kardinaal Van Roey pas op 4 augustus 1942 Rome officieel over de opsluiting van de KAJOC-proost inlichtte. Hij deed dat in de brief waarin hij het einde van het konflikt met de *Militärverwaltung* aankondigde ⁽¹³⁷⁾. Dat het Vatikaan echter ook uit een andere, ons onbekende bron werd geïnformeerd, blijkt uit het antwoord van Kardinaal-Staatssekretaris Maglione op die brief van Van Roey. In dat schrijven van 4 september 1942 maakte Maglione inderdaad gewag van de slechte gezondheidstoestand van Cardijn, waarover de Primaat van België het niet had gehad. *C'est avec peine que nous avons appris l'épreuve que traverse la JOC, en la personne de son zélé fondateur*, aldus de Staatssekretaris, *dont les conditions actuelles seront une douloureuse entrave à l'apostolat des jeunes travailleurs. J'en éprouve d'autant plus de regret que l'état de santé de M. Cardijn laisserait beaucoup à désirer. Nul doute que Votre Eminence, dans sa charité coutumière ne s'emploie à alléger le sort de cet excellent aumônier et à obtenir, si possible, qu'il soit rendu à un ministère si bienfaisant* ⁽¹³⁸⁾. Rome liet dus het initiatief om Cardijn vrij te krijgen volledig in handen van Van Roey. Een bewijs voor die alleengang van de Kardinaal vindt men zeer duidelijk in een brief van 19 oktober 1942 aan Maglione. Hierin deelde hij de vrijlating van Cardijn mee, die hij alleen had bewerkstelligd. *Puisque Votre Eminence a bien voulu s'intéresser au sort de M. le Chanoine Cardijn, j'ai le plaisir de vous faire savoir que ce dernier a été libéré, après nos instances réitérées, au début de septembre*, aldus Van Roey ⁽¹³⁹⁾.

(136) Orsenigo's demarches beperkten zich tot gevallen van terdoodveroordeelde personen uit bezette gebieden. Hiermee ging hij al zijn boekje te buiten, want volgens een *Führerbefehl*, genomen in juni 1942, werd zijn bevoegdheid tot interveniëren beperkt tot het *Altreich*, dat wil zeggen dat deel van het *Reich* waarop het Konkordaat van 1933 van toepassing was. Gevallen of problemen die betrekking hadden op de door het *Reich* bezette of erdoor geannexeerde gebieden, mocht Orsenigo volgens dat bevel niet meer aan het *Auswärtiges Amt* voorleggen. Nochtans bleef de nuntius de belangen van de bezette landen behartigen, *durch Interventionen zugunsten zum Tode verurteilte Belgier und Franzosen*. Hij verantwoordde die tussenkomsten met erop te wijzen dat hij uitsluitend « uit humanitaire overwegingen » handelde. Het lijkt dan ook heel twijfelachtig dat hij het geval Cardijn, een gewone opsluiting, bij het *Auswärtiges Amt* aanhangig zou hebben gemaakt (D. ALBRECHT, *Der Notenwechsel zwischen dem Heiligen Stuhl und der Deutschen Reichsregierung*, Deel III, *Der Notenwechsel und die Demarches des Nuntius Orsenigo 1933-1945*, Mainz, 1980, p. XXXIX-XL). In de vermelde bronnenpublicatie vonden we trouwens nergens een nota of een demarche ten gunste van Cardijn. Dat Rome te Berlijn moeilijk kon tussenbeide komen werd eveneens bevestigd door Kardinaal-Staatssekretaris Maglione in zijn brief van 9 november 1942 aan Van Roey. Daarin vroeg hij dat Mechelen bij de Duitse overheid in België stappen zou doen om de vrijlating van de graven Jean en Thierry de Renesse te bekomen. *Je ne sais si votre Eminence pourra faire quelque chose en leur faveur*, schreef Maglione. *Les interventions du Nonce à Berlin sont malheureusement inefficaces, surtout quand il s'agit de ressortissants des territoires occupés mais non annexés au Reich et c'est ce qui me pousse à recourir plutôt à Votre Eminence pour qu'elle fasse éventuellement les démarches qu'elle jugera opportunes...* (AAM, Archief Van Roey).

(137) Zie p. 198.

(138) AAM, Archief Van Roey.

(139) *Ibidem*.

De Kardinaal doelde daarmee op de stappen die door Kanunnik Van der Elst, zijn onderhandelaar bij de *Militärverwaltung*, werden gedaan. Herinneren wij eraan dat Van der Elst in feite als bemiddelaar optrad in het conflict tussen de bezetter en Van Roey, ontstaan na de verspreiding van de brief van 8 mei 1942 van de Belgische bisschoppen over het zondagswerk in de mijnen ⁽¹⁴⁰⁾. Na regeling van dat geschil bleef hij echter zijn rol van kontaktpersoon vervullen onder andere om personenkwesties te behandelen. In een brief van 5 juli 1942 aan Van Roey, schreef Van der Elst dat het militair bestuur een « uitzonderlijk belang » hechtte aan de godsdienstvrede « voor het behoud van de openbare orde » en daarom wenste *de voir le clergé impliqué le moins possible dans des activités qui l'exposent à des recherches de la Gestapo et à la critique des organismes ou à la presse du Parti*. Vandaar ook de wens *de régler si possible par contact personnel et à l'amiable des incidents de personnes* ⁽¹⁴¹⁾. Voor dat laatste was hij biezonder goed geplaatst omdat hij nu eenmaal het vertrouwen van de Kardinaal en van Thedieck, zijn belangrijkste gesprekspartner in de *Militärverwaltung* genoot. Het was trouwens met die Duitse ambtenaar dat hij over de zaak Cardijn zou onderhandelen ⁽¹⁴²⁾.

Toen Cardijn vernam dat Van der Elst zijn belangen zou behartigen, was hij zeer misnoegd. « Dat ons lot en de toekomst van de beweging worden toevertrouwd aan de interventie van Van der Elst, heeft mij pijn gedaan. Aan zoiets verwachtte ik mij niet, aldus Cardijn. Mgr. Van Eynde als onderhandelaar, dat had ik nog kunnen aanvaarden, maar Van der Elst! Zijn stellingen tijdens de bijeenkomst te Mesvin ⁽¹⁴³⁾... stonden lijnrecht tegenover de onze... Wat staat er te doen? Van der Elst bekeren? Ik geloof dat jullie er niet zullen in slagen... ⁽¹⁴⁴⁾. De wanhoop nabij, gaf Cardijn aan zijn vrienden buiten de gevangenis toch nog de raad de voorzitter van de kerkfabriek van de Ukkelse parochie, waar Van der Elst pastoor was, een zekere Mélin, te gaan opzoeken. Cardijn zag nog een waterkansje om langs die man Van der Elst, die ervan verdacht werd de KAJOC te willen opofferen, tot andere en betere gevoelens te brengen. Waarom Mélin? Zoals Cardijn het zelf zei, omdat hij deel uitmaakte van de directie van de

(140) Zie hierover, p. 195 e.v.

(141) AAM, *Archief Van Roey*.

(142) Thedieck herinnert zich bitter weinig van de onderhandelingen die hij met Van der Elst over Cardijns vrijlating voerde. *Meine Erinnerung an die Einzelheiten der damaligen Vorgänge sind leider sehr minimal*, schreef hij ons op 31 maart 1979. *Ich weiss nur noch, dass ich wegen der Verhaftung von Mgr. Kanonikus Cardijn mehrere Besprechungen mit Mgr. Kanonikus Van der Elst hatte. Was ich im Anschluss daran im Einzelnen unternommen habe, kann ich leider nicht mehr in meine Erinnerung zurückführen*, aldus Thedieck, die echter zo vriendelijk was ook bij twee vorige medewerkers, W. von Hahn en W. Reusch, zijn licht te gaan opsteken. Jammer genoeg konden beide heren niet veel meer zeggen dan dat Thedieck inderdaad de zaak Cardijn behandeld had (Brieven van W. von Hahn d.d. 12 juni 1979 en van W. Reusch d.d. 8 juni 1979 aan Thedieck (Evdok).

(143) Zie hierover, p. 188.

(144) Dok. nr. 46. Over Mgr. Van Eynde, zie dok. nr. 28, noot 164.

Société Générale, waarbij de KAJOC een lening had aangegaan. Om zagezegd financiële problemen te regelen, zou men bij Mélin gaan aankloppen en van die gelegenheid gebruik maken om het optreden van Van der Elst te berde te brengen. Juffrouw Sibenaler, die de finances van de KAJOC beheerde, werd met die delikate opdracht belast. Of zij inderdaad Mélin kontakteerde en welke desgevallend de resultaten van die ontmoeting waren, hebben wij jammer genoeg niet kunnen achterhalen ⁽¹⁴⁵⁾.

Wanneer precies Van der Elst de zaak Cardijn bij de *Militärverwaltung* ter sprake bracht, weten wij niet. De eerste brief hierover aan Van Roey dateert van 26 juli 1942 ⁽¹⁴⁶⁾. Cardijn was toen al anderhalve maand opgesloten. Volgens de Duitsers was het geval Cardijn *une affaire politique. Il a dépassé dans son activité le domaine religieux; cependant ce n'est pas grave. Il y aura moyen de faire quelque chose*, aldus Van der Elst. Hij voegde eraan toe dat het militair bestuur op een verslag van de Sipo-SD wachtte en van zodra het dat in zijn bezit had, zou er een beslissing getroffen worden. Thedieck gaf hem zelfs te verstaan dat nog de daaropvolgende week de zaak een gunstige afloop zou kennen. Het was pas op 13 augustus dat Van der Elst een tweede brief over het geval Cardijn naar Van Roey stuurde, en opnieuw echode hij de mooie beloftes van Thedieck: *Mon interlocuteur m'a positivement affirmé qu'il pensait qu'il pourrait très prochainement peut-être déjà demain, annoncer sa libération. Nous touchons donc au but. Espérons que le cher chanoine puisse fêter l'Assomption en pleine liberté* ⁽¹⁴⁷⁾. Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaart zou de KAJOC-proost echter nog achter de tralies vieren. *Demain*, werd uiteindelijk woensdag 2 september! Die dag kwam hij om 11u. vrij, maar het werd een invrijheidstelling met een bittere nasmaak. Hij liet inderdaad Magnus, Deschuyffeleer en Michel achter, die alle drie aangehouden bleven. 's Anderdaags greep een uitermate geïrriteerde Cardijn naar zijn pen om Van der Elst het een en ander duidelijk te maken ⁽¹⁴⁸⁾.

Na beleefdheidshalve zijn konfrater voor zijn demarches te hebben bedankt, ging Cardijn uitvoerig in op twee punten die hem lelijk dwars zaten: De voorwaarden van zijn vrijlating en het feit dat zijn drie vrienden te Vorst achterbleven. Hij vond het vreemd dat hij direkt bij het buitenkomen van de gevangenis naar het hoofdkwartier van de Sipo-SD werd gebracht. Daar wilde Seeck, de leider van de afdeling *Politische Kirche und Sekten* (IV BI) die hem had laten aanhouden en de meeste ondervragingen had geleid, Cardijn een verklaring doen ondertekenen. Hierdoor zou de

(145) M.A. Sibenaler, die wij hadden willen interviewen, kon ons jammer genoeg omwille van een slepende ziekte niet te woord staan. Andere getuigen, zoals J. Meert, hadden wel iets over die kontakten met Mélin gehoord, maar wisten niet waartoe ze hadden geleid.

(146) AAM, *Archief Van Roey*.

(147) *Ibidem*.

(148) Brief van 3 september 1941 van Cardijn aan Van der Elst (*Archief Cardijn*).

kanunnik zich tot nader order ertoe verbinden af te zien van de algemene leiding van de KAJOC en de Paleizenstraat 90, waar hij woonde, te verlaten om elders te gaan wonen, bijvoorbeeld bij zijn broer te Halle. Ook mocht Cardijn geen beroep doen op de religieuze overheid om haar mening over die dubbele verbintenis te kennen. Hij antwoordde dat hij zich daartoe niet kon engageren, onmiddellijk de Kardinaal wilde opzoeken en zijn ambt hervatten. Hij tekende de verklaring « onder voorbehoud » en beschouwde ze louter als een mededeling, niet als een verbintenis. Hij onderstreepte dat hij zijn vrijlating niet kon accepteren, zolang ze gehypotekeerd werd door allerlei voorwaarden « die het apostolaat van heel mijn leven in het gedrang brengen ». Cardijn deelde aan Van der Elst ook mee dat hij Seeck uitdrukkelijk had verklaard « dat hij niet kon aanvaarden te worden vrijgelaten zonder Magnus, Deschuyffeleer en Michel, die slechts werden opgesloten omdat ze mijn bevelen hadden opgevolgd ». De Duitser zei dat die beslissing niet van hem, maar van « de bevoegde overheid » afhing. De KAJOC-proost vroeg dan ook aan Van der Elst de bezetter te doen inzien hoe onhoudbaar zijn situatie was, want, aldus Cardijn, « noch mijn medewerkers, noch de ouders van mijn medegevangenen, noch onze leden zullen begrijpen dat ik een lot aanvaard dat verschilt van dat van degenen die wegens mij worden vastgehouden ». « Trouwens, voegde hij er nog aan toe, zo'n toestand zal het gunstig gevolg dat de bezettende overheid van de maatregel die ze jegens mij trof mag verwachten, teniet doen ».

Van der Elst begaf zich op 7 september naar Reeder en rapporteerde de dag zelf nog zijn onderhoud aan Kardinaal Van Roey ⁽¹⁴⁹⁾. Hij schreef dat de *Militärverwaltungschef* verbaasd was over de voorwaarden die de Siposd aan Cardijn had gesteld en vond het ook ongehoord dat ze hem had verboden een beroep te doen op de religieuze overheid, in casu Van Roey. Reeder zou zelf contact met de politiedienst opnemen en Van der Elst zeer binnenkort « een kort en duidelijk » antwoord over die zaak bezorgen. Ten slotte werd het geval van de drie nog gevangen vrienden van Cardijn besproken. Reeder zei dat hij niet wist waarom ze nog in hechtenis waren en beaamde Van der Elst die op het onlogische van een dergelijke situatie wees. « Ik heb werkelijk goede hoop », aldus nog de Kannunnik, die eraan toevoegde dat hij Cardijn de raad had gegeven ergens te gaan rusten, « om zich te kalmeren ». Op 10 september 's avonds kreeg Van der Elst een telefoontje van Reeder's sekretaris, Dr. Heim, die hem meedeelde dat Magnus, Deschuyffeleer en Michel « zeer binnenkort zullen worden vrijgelaten ». Dan begon een lange konversatie tussen Heim en Van der Elst over de toekomstige gedragslijn van de KAJOC, *conditio sine qua non* voor de vrijlating van de drie ⁽¹⁵⁰⁾.

(149) Brief van 7 september 1942 van Van der Elst aan Van Roey (AAM, *Archief Van Roey*).

(150) Brief van 10 september 1942 van Van der Elst aan Van Roey (AAM, *Archief Van Roey*).

Heim spoorde de Kajottersbeweging ertoe aan « geen agitatie te voeren rond die vrijlating » en zich in alle vergaderingen te onthouden van commentaar op *Tages-politische Fragen*. Ook kwam opnieuw het probleem van het meedelen van de bijeenkomsten ter sprake. Heim stelde voor dat de KAJOC haar vergaderingen aan de Duitse politie zou bekendmaken, zonder echter om de toelating te vragen, *pour éviter dans la suite les susceptibilités de la police*. Van der Elst ging hiermee niet akkoord. Hij wees erop dat de KAJOC behoorde tot de Katolieke Aktie en als dusdanig niet aan de verordening over de bijeenkomsten onderworpen was. « Alleen al die vergaderingen melden, aldus Heims gesprekspartner, zou principieel onaanvaardbaar zijn ». De Duitse ambtenaar was het daarmee eens, maar drong er toch op aan de bijeenkomsten aan de Duitse politie te signaleren. Heims aanbeveling sloeg vooral op « grote vergaderingen », zoals studieweeken, waarover de Sipo-SD zich ongerust maakte, *ne sachant pas de quoi il s'agit*. « Als ze hiervan verwittigd wordt, dan hoeft ze zich niet af te vragen wat er tijdens die bijeenkomsten gebeurt en heeft ze ook geen reden om een onderzoek in te stellen », aldus nog de sekretaris van Reeder. Van der Elst oordeelde niettemin dat « de toestand gevaarlijk bleef, van de kant van de Gestapo » en sprak de hoop uit dat de kontakten tussen de *Militärverwaltung* en de Sipo-SD tot een voor de KAJOC bevredigende oplossing zouden leiden. Helemaal gerust was hij nochtans niet in de goede afloop van die onderhandelingen, want hij wist maar al te goed dat het niet boterde tussen het Militair bestuur en de Sipo-SD, die meestal haar eigen gangetje ging. *Manifestement la Militärverwaltung ne domine pas la Gestapo... et craint manifestement que la Gestapo ne fasse de nouvelles difficultés par la suite*, aldus Van der Elst.

Na tien dagen tevergeefs op nieuws te hebben gewacht, stapte Van der Elst op maandag 21 september opnieuw naar het militair bestuur. Daar trof hij zijn gewone gesprekspartner, Thedieck, die zopas uit verlof was teruggekeerd. « Thedieck was erover verwonderd dat Magnus, Deschuyffeleer en Michel nog niet vrij waren », schreef de kanunnik op 21 september naar Van Roey ⁽¹⁵¹⁾. Daarop telefoneerde Thedieck in aanwezigheid van Van der Elst naar Dr. Heim die hem meedeelde dat het schriftelijk bevel tot invrijheidstelling de vrijdag voordien, 18 september, aan de gevangenis was overgemaakt en zo de gevangenen nog niet vrij waren, dat zeker nu, dus maandag, het geval zou zijn ⁽¹⁵²⁾. Van der Elst profiteerde van de gelegenheid om aan Thedieck enkele vragen te stellen in verband met de verdere activiteit van de KAJOC. Hij had daarover wel wat van Heim vernomen, maar wilde nu blijkbaar horen wat Thedieck ervan dacht. Deze bevestigde dat de Kajotters zich voortaan van elke commentaar op *Tages-*

(151) AAM, *Archief Van Roey*.

(152) De drie medewerkers van Cardijn werden inderdaad op 21 september om 15u vrijgelaten, maar moesten, evenals Cardijn dat had moeten doen, daarna nog naar de Louisalaan 510 gaan waar ze door Seeck nog eens extra werden geïntimideerd. Normaal hadden ze tot 1 oktober 1942 moeten zitten (MVG, Dossiers Magnus, Deschuyffeleer en Michel).

politische Fragen moesten onthouden en niet verplicht waren hun vergaderingen mee te delen. Nochtans raadde hij dat laatste aan, *pour se mettre à l'abri des investigations de la police*. Ook peilde Van der Elst naar de relaties militair bestuur-Sipo-SD, omdat hij de Duitse politie in staat achtte Cardijn een tweede keer te arresteren, zelfs indien het militair bestuur hem een hand boven het hoofd wilde houden. *Il m'a affirmé*, schreef Van der Elst, *que la question ne se posait pas, la Gestapo étant soumise en dernière analyse à la Militärverwaltung et que si jamais la Gestapo faisait un coup, ils étaient là et interviendraient... qu'en fin de compte eux décident et que nous pouvions nous fier à eux. Seuls les ordres de la Militärverwaltung ont force de loi*. Nochtans kon Thedieck niet garanderen dat Cardijn nooit als gijzelaar zou worden gearresteerd. *Est-ce une menace? Je ne crois pas*, oordeelde Van der Elst. *Je pense qu'il s'agit plutôt d'une réserve de scrupule de mon interlocuteur devant mon insistance répétée pour que plus jamais M. Cardijn ne fut mis en état d'arrestation* ⁽¹⁵³⁾.

De nogal dubbelzinnige houding van het militair bestuur — vergaderingen meedelen is niet verplicht, maar toch aan te raden — zou voor heel wat moeilijkheden zorgen, waardoor Van der Elst meermaals werd verplicht bij de bezetter tussenbeide te komen ⁽¹⁵⁴⁾. Uit die talrijke contacten groeide uiteindelijk een overeenkomst die op 16 oktober 1942 door Van der Elst aan Cardijn werd meegedeeld ⁽¹⁵⁵⁾. Na de doelstellingen en de werking van de KAJOC te hebben gedefinieerd (« beschouwt het leven van de jonge arbeiders alzijdig van religieus-zedelijk standpunt uit en duldt niet dat in haar schoot aan politieke beschouwingen of actie wordt gedaan »), gaf Van der Elst het Duitse standpunt weer, waaraan het militair bestuur zich stipt zou houden. « De Duitse overheid erkent... dat de KAJ komt te staan onder die verenigingen van godsdienstige aard die... vrijelijk en in volle omvang hun werking mogen doorzetten, openbare en besloten vergaderingen beleggen, en daartoe niet verplicht zijn een toelating te vragen. Alleen de

(153) Wist Thedieck dat Cardijn op een gijzelaarslijst stond? Kort voor de bevrijding van Brussel werd Cardijn gezocht door de Sipo-SD. Op 1 september 1944 kwamen drie Duitsers in de Paleizenstraat aankloppen en vroegen naar de proost. Cardijn was de mis aan het lezen in de kapel, toen hij van het dreigend gevaar verwittigd werd. Zonder aarzelen liep hij weg, klauterde over de tuinmuur en liep naar het naburig huis waar hij zich op het dak, achter de schouw ging verstoppen. Heel het hoofdkwartier van de KAJOC werd van onder tot boven doorzocht... zonder resultaat. Veiligheidshalve ging Cardijn de enkele dagen die de hoofdstad van de bevrijding scheidde, in een religieuze gemeenschap doorbrengen. Zo bleef hij buiten de greep van het Duitse politieapparaat (M. FIEVEZ en J. MEERT, *Cardijn*, Brussel, 1969, p. 151).

(154) Bijvoorbeeld in een brief van 26 september aan Van Roey, signaleerde Van der Elst dat onder meer de KAJ-afdeling Kortrijk het aan de stok had met de *Kreiskommandant*, die de KAJ wilde verplichten haar vergaderingen aan te kondigen. De kanunnik was eerder tevreden met dat incident, want « nu zullen we zien of de *Militärverwaltung* werkelijk oprecht is ». « Als ze oprecht is, dan zal ze in West-Vlaanderen en elders het nodige doen om de kristelijk opvoedende en bijgevolg niet-politieke aard van de KAJ te bevestigen, waardoor ze dus van het vooraf melden van de bijeenkomsten wordt vrijgesteld », aldus Van der Elst (AAM, *Archief Van Roey*).

(155) Brief van 16 oktober 1942 van Van der Elst aan Cardijn (AAM, *Archief Van Roey*).

openbare vergaderingen van niet louter godsdienstige aard moeten voorafgaandelijk aangemeld worden. De Duitse overheid wijst op de noodzakelijkheid dat de KAJ-leiders er zich zouden van onthouden de politieke vraagstukken van de dag te bespreken... Zij raadt nochtans de *grotere* samenkomsten op voorhand bij de *Orts-* of *Kreiskommandanturen* aan te melden, opdat hij het Duitse bezettingsleger geen argwaan of misverstand zou oprijzen over het doel en de aard der belegde vergaderingen ». In een in handschrift bijgevoegde nota van 10 november 1942 schreef Van der Elst dat alle *Oberfeldkommandanturen* van dat officiële standpunt op de hoogte waren gebracht, « volgens een verklaring van Dr. Thedieck in mijn onderhoud van 9 november, 17½ uur ». Van der Elst voegde er nog, optimistisch, aan toe : « Daarmede kan de kwestie der Katolieke Aktievergaderingen als opgelost beschouwd worden ». Een zoete illuzie, want de echte problemen zouden zich pas vanaf december 1942 stellen, toen de KAJOC volop in het verzet ging tegen de in oktober 1942 afgekondigde verplichte tewerkstelling in Duitsland en het zo moeizaam tot stand gekomen akkoord tussen Van der Elst en het militair bestuur volkomen negeerde.

Naast de demarches van Van der Elst, die doorslaggevend waren voor Cardijns vrijlating, en die we hebben doorgetrokken tot de overeenkomst van oktober 1942, omdat dit akkoord, nogal paradoxaal, het begin betekende van een militanter KAJOC-optreden, werden er op binnenlands vlak nog tal van andere initiatieven genomen om de vier arrestanten uit de gevangenis te halen. Van enige coördinatie was daarbij echter geen sprake. Er werden kontakten gelegd met het Paleis, P.W. Segers, Prins de Ligne en de advocaten J. Basiijn en de Radsitzky. Volgens Emilie Arnould, over wier tussenkomst bij Mgr. Rodhain te Parijs wij het al hebben gehad, was het nogmaals zij die de kabinetsattaché van Leopold III, graaf Gobert d'Aspremont-Lynden ging opzoeken om de tussenkomst van de Koning te vragen ⁽¹⁵⁶⁾. Omstreeks 20 juni 1942 verkeerden de overgebleven KAJOC-leiders in alarmtoestand, omdat ze van de Zusters van de gevangenis te Vorst hadden vernomen dat een grote groep gevangenen, waaronder vermoedelijk Cardijn, zeer binnenkort op transport naar Duitsland zou gezet worden ⁽¹⁵⁷⁾. E. Arnould belde in een eerste reaktie Prof. Jules Cardijn, hoogleraar aan de Leuvense Universiteit en neef van Jozef Cardijn, op, die op zijn beurt d'Aspremont-Lynden inlichtte. E. Arnould werd daarna op het Paleis ontboden waar de graaf haar meedeelde dat het geval Cardijn aan de koning zou worden voorgelegd. Op 29 juni schreef ze een brief aan de kabinetsattaché van Leopold III waarin ze te kennen gaf dat er niet langer voor een wegvoering van Cardijn moest gevreesd worden. Het door de

(156) Interview van E. Arnould door de auteur, 17 augustus 1979.

(157) Ook Paul Struye moet zo'n gerucht opgevangen hebben, want in zijn dagboek noteerde hij op woensdag 1 juli : *Le Chanoine Cardijn a été transféré en Allemagne* (NCWOII, *Oorlogsdagboek Paul Struye*).

Zusters verspreide bericht bleek ongegrond. Nochtans verzocht ze om stappen vanwege het Paleis bij de Duitsers om de KAJOC-proost op vrije voeten te stellen ⁽¹⁵⁸⁾. Schriftelijk ondervraagd over een dergelijk initiatief en de eventuele gevolgen ervan, antwoordde de Vleugeladjutant van Leopold III, Kolonel SBH Baron van Caubergh, ons: *Le Roi Léopold qui a été tellement sollicité pendant toute la guerre, ne se souvient pas des détails de cet événement précis. Le Roi Léopold est cependant formel et m'affirme que, s'il a été sollicité en faveur du Chanoine Cardijn, il est certainement intervenu* ⁽¹⁵⁹⁾.

Ook P.W. Segers, toen ook al een vooraanstaande personaliteit in de Kristelijke Arbeidersbeweging, werd opgezocht om te interveniëren bij de bezetter, meer bepaald bij Dr. Rudolf Leiber. Deze was tot augustus 1942 hoofd van de *Gruppe Polizei* in de schoot van de *Militärverwaltung* en werd daarna naar Antwerpen verplaatst waar hij *Polizeireferent* werd bij de *Feldkommandantur* ⁽¹⁶⁰⁾. « Langs stadssekretaris K.C. Peeters om, had ik kennis met hem gemaakt vóór de oorlog, in katolieke middens en ik hoopte alzo toegang tot hem te hebben om voor de vrijlating van Kanunnik Cardijn te pleiten. Of mijn tussenkomst van beslissende aard is geweest durf ik niet getuigen, maar Dr. Leiber heeft mij wel beloofd om terzake de beste weg te zoeken teneinde een gunstige oplossing te bekomen », aldus P.W. Segers, die zich echter niet meer het juiste tijdstip herinnerde waarop hij die demarche deed. Wel wist hij dat hij die stappen deed « op een ogenblik waarop kanunnik Cardijn van een gevangenis naar een andere gevangenis was overgebracht en mij de onrust werd meegedeeld die bij de vrienden bestond omwille van de gevangenschap en vooral omwille van een eventuele wegvoering van kanunnik Cardijn naar Duitsland », dus vermoedelijk eind juni-begin juli ⁽¹⁶¹⁾.

Op aanraden van Cardijn zelf werd een beroep gedaan op prins Albert de Ligne ⁽¹⁶²⁾, die tijdens de oorlog als verbindingsman optrad tussen het Rode Kruis van België en het Duits militair bestuur. De 86-jarige prins stond inderdaad bekend om zijn talrijke, vaak succesvolle tussenkomsten ten

(158) Brief van 29 juni 1942 van E. Arnould aan Graaf d'Aspremont-Lynden (*Archief Cardijn*).

(159) Brief van 9 december 1980 van Kol. van Caubergh. Wij danken Dr. J. Vanwelkenhuyzen, directeur van het NCWOII, die onze vraag aan kolonel van Caubergh heeft voorgelegd.

(160) Volgens Leiber zelf werd hij van Brussel naar Antwerpen verplaatst, « omdat ik niet tot de nazipartij behoorde en moeilijkheden had met de SS » (*Verhoor van Leiber op 27 september 1948 door Eerst aanwezend Inspecteur Demol van de Veiligheid van de Staat inzake Wildiers. NCWOII, Papieren Wildiers*). — Het is niet oninteressant te vermelden dat Leiber de broer was van de pater jezuit Robert Leiber, toen privé-sekretaris van Paus Pius XII. Heeft Rudolf zijn broer over het geval Cardijn ingelicht? Het is mogelijk, maar daarvoor bezitten wij geen enkel bewijs.

(161) Brieven van 19 juni en van 12 juli 1979 van P.W. Segers aan de auteur.

(162) Dok. nr. 10.

gunste van aangehouden landgenoten ⁽¹⁶³⁾. Zowel Jacques Meert als Emilie Arnould herinnerden zich de Ligne te hebben ontmoet, maar achtten het beiden onwaarschijnlijk dat de man werkelijk iets ondernomen heeft ⁽¹⁶⁴⁾. Dit laatste kan niet gezegd worden van advocaat Baron Jules de Radzitzky d'Ostrowick, die in 1942 al een stevige reputatie bezat als verdediger van door de bezetter aangehouden personen ⁽¹⁶⁵⁾. Het was J. Meert die met hem in contact kwam, nadat hij eerst was gaan aankloppen bij een goede vriend van Cardijn, advocaat Jacques Basijn. Hij stuurde Meert door naar de Radzitzky van wie Basijn wist dat die goede relaties had met de Duitsers ⁽¹⁶⁶⁾. In 't begin was Cardijn zelf niet erg ingenomen met dat initiatief en vroeg hij zich herhaaldelijk af of het wel iets kon opleveren ⁽¹⁶⁷⁾. Naderhand verzoende hij er zich mee, op voorwaarde dat niet J. Meert, maar zijn broer Charles Cardijn de Radzitzky zou gaan opzoeken. Zoals we reeds zagen, vreesde Cardijn dat J. Meert zich zou kunnen compromitteren waardoor hij het risico liep eveneens aangehouden te worden, wat in de ogen van de KAJOC-proost fatale gevolgen voor de beweging zou gehad hebben. « Als mijn broer naar een advocaat gaat, wordt hij verondersteld niets te weten », deelde Cardijn aan Meert mee. « Hij kan hem zeggen dat ik mij sinds dertig jaar met de jonge arbeiders bezighoud; dat ik steeds gezegd heb dat men de verordeningen van de bezetter moest naleven; dat mijn aanhouding de Duitsers veel nadeel zal berokkenen omdat de bevolking kennis heeft van al het goede dat bij de KAJ gedaan wordt » ⁽¹⁶⁸⁾. Dat bericht, waarin Cardijn zijn broer ertoe aanzette de Kajottersbeweging en zijn proost zo voordelig mogelijk te laten overkomen, dateerde van 12 juli. Op 8 juli had Charles Cardijn echter al een brief geschreven naar de Radzitzky waarin hij vooral wees op het apolitieke karakter van de KAJOC en op de zwakke gezondheid van zijn broer. « Mijn broer en de organisatie die hij leidt hebben nooit op politiek vlak actie gevoerd, wat politici hen voor de oorlog vaak zeer kwalijk hebben genomen. Zelfs katholieke politieke mandatarissen waren het dikwijls met die houding niet eens. Ik weet, aldus Charles Cardijn, dat mijn broer zich sinds het begin van de oorlog met niets anders heeft beziggehouden dan met de godsdienstige, morele en sociale opvoeding van de jeugd en de hulpverlening aan de oorlogsgetroffenen ». Hij voegde er nog aan toe, vermoedelijk om elke aarzeling bij de pleiter om de

(163) Verhoor van Albert de Ligne door Substituut Jean Wilmart, 19 augustus 1948 (NCWOII, *Proces von Falkenhausen*, bundel 33).

(164) Interviews van J. Meert en van E. Arnould door de auteur, 9 februari 1979 en 17 augustus 1979.

(165) Jules de Radzitzky (1883-1955) was advocaat bij het Hof van Beroep te Brussel. Na de eerste wereldoorlog verdedigde hij vele Duitsers en vond daardoor gehoor bij de Duitse overheid in België tijdens de tweede wereldoorlog (Brief van Henry de Radzitzky van 27 april 1979 aan de auteur). Het was ook Jules de Radzitzky die na de oorlog 1940-1945 onder meer de *Militärverwaltungschef*, Reeder, voor de Belgische rechtbanken verdedigde.

(166) Interview van J. Basijn door de auteur, 20 juni 1979.

(167) Dok. nrs. 10 en 13.

(168) Dok. nr. 20.

zaak te aanvaarden weg te werken, dat zijn broer een zeer zwakke gezondheid had, wat hem op korte termijn een fatale afloop deed vrezen, zo hij in hechtenis bleef ⁽¹⁶⁹⁾.

Mr. de Radzitzky aanvaardde voor Cardijn tussenbeide te komen. Op 11 juli stuurde J. Meert hem een nota waarin de doelstellingen en de activiteiten van de KAJOC nader werden uiteengezet, waardoor de advocaat zich kon laten inspireren om het geval Cardijn zo voordelig mogelijk bij de Duitsers voor te stellen ⁽¹⁷⁰⁾. Wat later, op 24 juli, gaf de Radzitzky in een vertrouwelijke brief aan Charles Cardijn een overzicht van de demarches die hij tot dan ten voordele van diens broer had gedaan ⁽¹⁷¹⁾. Hij had, schreef hij, Gerhard Seeck, de man die Cardijn had laten arresteren, ontmoet en hem een lange nota over die zaak overgemaakt. Ook had hij nog andere stappen gedaan — bij wie, weten we niet — om zijn onderhandelingen kracht bij te zetten. « Maar », voegde hij er sceptisch aan toe, « al die sabotagedaden die de laatste tijd plaatsvinden dragen er niet toe bij om het lot van de onschuldigen te verbeteren ». Hij deelde mee dat Cardijn als « een vijand van Duitsland » beschouwd werd, niet alleen wegens het verspreiden van de brief van 8 mei van Van Roey, maar ook omdat hij in tal van lezingen het nazisme met het bolsjevisme gelijkstelde. Eigenaardig genoeg had de Radzitzky er bij de Duitsers op aangedrongen Cardijn in vrijheid te stellen « onder de formele voorwaarde dat hij zich tijdens de oorlog niet meer met de KAJ zou bezighouden ». Hij had dit wellicht op eigen initiatief gedaan, want Cardijn had zich steeds — zijn gevangenisnotities tonen het aan — bijzonder hardnekkig tegen een dergelijke « koehandel » verzet. Hoofdzaak voor de Radzitzky was dat de kanunnik vrij kwam, want in zijn ogen was het alleszins beter dat Cardijn ergens zou kunnen gaan uitrusten « dan zwaar ziek te worden in de gevangenis ». Maar dan hield hij wel geen rekening met het temperament van de proost die zijn functie steeds boven het eigenbelang stelde. Ook voor Magnus bepleitte hij een ontslag uit de gevangenis omwille van gezondheidsredenen. Seeck was het met dit laatste eens, maar hield halstarrig vast aan de (onaanvaardbare)

(169) Brief van 8 juli 1942 van Charles Cardijn aan de Radzitzky (*Archief Cardijn*).

(170) *Archief Cardijn*. Volgens dat dokument was de KAJOC een organisatie voor godsdienstig apostolaat die het hele leven van de jonge arbeiders wilde beïnvloeden; volgde ze uitsluitend de richtlijnen van de bisschoppen en werd ze bestuurd door priesters; had ze geen enkele politieke binding; werd ze heftig bekampt door de kommunistische en socialistische jeugd en leefde ze van haar eigen inkomsten.

(171) *Archief Cardijn*.

voorwaarde dat beiden zich dan niet langer met de KAJOC mochten bezighouden ⁽¹⁷²⁾. Buiten die brief van de Raditzky, hebben wij geen enkel dokument kunnen terugvinden dat op verdere demarches van de advocaat zou kunnen wijzen. Navraag onder meer bij de zoon van de Raditzky leverde niets op, omdat hij — hoe ongelooflijk het ook moge klinken — al de papieren van zijn vader heeft laten vernietigen! ⁽¹⁷³⁾.

(172) Een paar dagen nadat de Raditzky Seeck had ontmoet, werd Magnus bij de Sipo-SD geroepen waar men hem meedeelde dat hij omwille van zijn gezondheid zou kunnen vrijgelaten worden. « Ze zouden daartoe bereid zijn, op voorwaarde dat ik mij niet langer met de Kajottersaktiviteiten zou bezighouden. Ik heb geantwoord dat ik niets niet kon beloven, omdat ik volledig ten dienste van mijn bisschop sta », aldus Magnus in een door de Zusters van Vorst buiten de gevangenis gesmokkelde brief van 2 augustus 1942 aan Kardinaal Van Roey (AAM, *Archief Van Roey*). Deze laatste vroeg hij een beslissing terzake te treffen « rekening houdend met het welzijn der zielen en de belangen van de Kerk en niet al te veel aandacht te schenken aan mijn persoonlijke belangen en die van mijn familie ». Magnus gaf zelf rechtstreeks te verstaan welke beslissing hij van Van Roey verwachtte. Hijzelf vond « dat het ogenblik zeer slecht gekozen zou zijn mijn post te verlaten en ik zou in geen geval mijn medewerkers, priesters en leken, voor het hoofd willen stoten. God zal ons de kracht geven te lijden... en ik ben ervan overtuigd dat mijn huidig lijden even nuttig zal zijn voor de Kerk als mijn voorbije aktiviteiten ». Of Van Roey op dit schrijven reageerde en, zo ja op welke manier, hebben wij nergens kunnen achterhalen, maar Magnus bleef tot 21 september, dus twintig dagen langer dan Cardijn, in de gevangenis.

(173) Toen Jules de Raditzky in 1985 overleed, beschikte zijn zoon, Carlos de Raditzky, noch diens zuster, over voldoende ruimte om de dossiers van hun vader te bewaren. *J'ai donc consulté le Bâtonnier de l'Ordre des Avocats, en lui demandant ce qu'il y avait lieu de faire des dossiers de mon père. Il n'était question d'en faire un tri, ce qui aurait constitué une sorte de violation du secret professionnel. Le Bâtonnier m'a donc conseillé de détruire tous les dossiers, sans exception, ce que j'ai fait faire par une firme spécialisée.* Is het niet jammer dat iemand als de Stafhouder van de Orde der Advokaten de raad geeft zo'n belangrijk archief gewoon te doen verdwijnen, goed wetende dat Mr. Jules de Raditzky een van de enige advocaten was die voor de Duitse gerechtshoven mocht pleiten, waar hij ongeveer 2.800 gevallen van gearresteerde Belgen behandelde? Carlos de Raditzky is zichzelf goed bewust van het onherstelbaar verlies. *Ces dossiers constituaient évidemment une mine de précieux renseignements, mais je ne pouvais en aucun cas m'arroger le droit de commettre des indiscrétions en les compulsant moi-même et plus encore en les confiant à qui que ce soit,* aldus nog Carlos de Raditzky in zijn lange brief van 6 mei 1979 aan de auteur.

DOKUMENTEN

DOK. Nr. 1

Nous (1) sommes entrés entre 8 et 8 h. 30 (2) au 510 de l'Avenue Louise (3). J'ai été interrogé le premier sur la S.E. de la JOC à Woluwe (4) pour laquelle on prétendait qu'il fallait une autorisation, ce que j'ai contesté (5). J'ai dit que j'avais organisé moi-même cette S.E. et que j'en prenais toute la responsabilité. Interrogatoire d'une heure environ. Après j'ai été séparé des 3 autres (6) qui ont été aussi interrogés à part. Après l'interrogatoire, j'ai été réintroduit dans le bureau et fouillé; on m'a tout enlevé papiers, monnaie, sucre, chocolat (7), on ne m'a laissé que ma serviette, mon essuie-main, pyjama, nécessaire pour toilette, tartines et on m'a dit que j'étais arrêté. Puis on m'a fait signer ma déclaration. Les 3 autres ont été introduits à leur tour, et ont subi le même sort. Vers midi et demi on nous a conduits à St-Gilles, d'abord Mr. Magnus et moi, puis Michel et Deschuyffeleer. Après les formalités d'internement on nous a conduits chacun dans une cellule d'attente. Dans la mienne (cellule 1) il y avait 4 détenus, 2 ouvriers arrêtés pour braconnage qui ont été relâchés le soir, puis 2 jeunes mécaniciens d'Anvers, travaillant dans un garage pour les Allemands et arrêtés pour soi-disant sabotage. Le soir nous avons reçu de la choucroute immangeable et nous avons couché avec une couverture.

Le vendredi matin les nouveaux entrés de la veille ont tous été conduits au secrétariat de la prison où on a réinscrit tous les détails sur leur identité, puis on nous a enlevé montre et serviette, à ceux qui avaient encore de l'argent, on le leur a

(1) Cardijn, Magnus, Deschuyffeleer en Michel. In deze eerste notitie geeft Cardijn een overzicht van wat hij heeft meegemaakt van bij zijn arrestatie op 11 juni 1942 tot zijn overbrenging naar de gevangenis van Vorst op 26 juni. In andere, verder gepubliceerde teksten, herneemt hij de hier aangehaalde feiten.

(2) Op donderdag 11 juni 1942.

(3) Het gebouw van de Sipo-SD te Brussel.

(4) Over de studieweek te Sint-Lambrechts-Woluwe, zie p. 191 e.v.

(5) Volgens de « Verordening betreffende de vergaderingen en de verenigingen » van 11 juli 1940 (*Verordnungsblatt*, 18 juli 1940), moesten « openbare vergaderingen die niet van politieke aard zijn en die in een gesloten lokaal zullen gehouden worden » vooraf ter kennis van de *Ortskommandant* gebracht worden. Dit gold echter niet voor « vergaderingen met louter godsdienstig of artistiek karakter ». Voor die eerste liet de KAJ al haar bijeenkomsten, waarvan de studieweken de belangrijkste waren, doorgaan. Cardijn moet het wel vreemd gevonden hebben dat men hem thans beschuldigde van iets dat twee jaar lang werd gedoogd.

(6) Magnus, Deschuyffeleer en Michel.

(7) Toen Cardijn zijn persoonlijke bezittingen overhandigde, kon hij niet vermoeden dat dit doodgewoon gevangenisritueel heel wat moeilijkheden zou berokkenen aan de leider van de afdeling IV B1 van de Sipo-SD, *SS-Obersturmführer* Gerhard Seeck. Op 10 september 1943, dus één jaar na de vrijlating van Cardijn, werd Seeck door de voormalige tolk en *SD-Hilfspolizist*, Hermann Müller, ervan beschuldigd bij de invrijheidstelling van Cardijn bepaalde zaken van deze laatste te hebben achtergehouden. Hij beweerde dat Seeck noch het pak chocolade, noch het pakje sigarillo's, die Cardijn bij zijn aanhouding bezat, had teruggegeven! Op 7 oktober 1943 werd Cardijn hierover door *SS-Obersturmführer* Beusse, *Untersuchungsführer* van de SD, ondervraagd. Hij verklaarde dat hij inderdaad zijn chocolade en zijn sigarities niet had teruggekregen, maar dat hij toch maar het ontvangstbewijs had ondertekend, *weil er froh gewesen sei, wieder entlassen worden zu sein und weil er wegen derartige Kleinigkeiten keine Schwierigkeiten haben wollte*. Tijdens de zitting van het tribunaal te velde van het *SS- und Polizeigericht X* — Den Haag

enlevé (*) et ils ont reçu un numéro pour la cantine. Après cette formalité on nous a ramenés à la prison, chacun a reçu bol, cuillère, un drap et une couverture et on nous a conduits à notre nouvelle cellule. C'était au n° 93. Il y avait un frère des Ecoles chrétiennes de la rue de Molenbeek de Laeken (*) arrêté depuis plusieurs mois, il avait été interrogé une fois, frappé jusqu'au sang et attendait depuis. Il avait laissé pousser la barbe, était très poli et très serviable, mais peu communicatif. Il y avait aussi un ouvrier charpentier de Haeren, arrêté pour avoir volé du charbon à la gare. Très fruste, mais généreux. Comme il était de corvée il apportait parfois un peu de nourriture. Celle-ci était assez abondante mais sans la moindre graisse. Le 2e jour on a apporté un sachet de sucre et des couques. Mais comme je n'étais pas encore inscrit je n'ai rien reçu, mais le frère a partagé. Le 1er jour aussi un aumônier allemand est venu dans la cellule. Comme il peut distribuer la communion à tous les prisonniers sans qu'on doive être à jeun, nous avons communie. Nous étions donc à 3 dans une cellule et comme l'ouvrier était parti pendant la journée, on aurait pu y travailler. Mais le 3e jour est entré un 4e détenu, un soldat français (Wauters de près de Rouen) prisonnier en Allemagne depuis 2 ans et évadé du camp. Il était parvenu jusqu'à Anvers et arrêté sur le train électrique Anvers-Bruxelles. Il n'est resté que 3 jours et ramené en Allemagne. J'ai été visiblement protégé par le bon Dieu dès mon premier jour de prison.

Le lundi 15 nous avons été ramenés à 4 Avenue Louise, mais 2 par 2 de manière à ne pas pouvoir se causer. M. Magnus et moi avons d'abord été mis au cachot au n° 453 de l'avenue Louise. Ce cachot situé dans la cave sans bouche d'air ni lucarne, ni aucun moyen de satisfaire un besoin naturel, était assez lugubre par les inscriptions sur les murs. Le policier avait de l'extérieur allumé une lampe qu'un soldat est venu

op 27 november 1943 te Brussel, kwam Cardijn op zijn eerste verklaring enigszins terug. Hij zei dat hij bij zijn aanhouding een door vrienden gepakte handkoffer had meegenomen, waarvan hij de inhoud niet kende en dat hij zich niet meer precies herinnerde wat men hem in de kantoren van de SD had afgenomen en wat hij bij het betreden van de gevangenis van Sint-Gillis had moeten achterlaten. Tijdens het verhoor door Beusse had hij een andere verklaring afgelegd, *weil er damals nicht gewusst habe, warum es ginge*. Nu had hij echter tijd gehad om over de hele zaak na te denken en bleef hij bij zijn ter zitting afgelegd getuigenis. Daarna kwamen nog *SS-Hauptscharführer* Kaiser, Müller en Seeck zelf aan het woord. Kaiser, die Cardijn in juni 1942 had voorgeleid, zei zich niet te herinneren dat de arrestant toen chocolade en sigarillo's in zijn koffertje had. Trouwens, aldus Kaiser, moest hij chocolade gehad hebben, dan had men ze hem niet afgenomen, want *es sei nicht üblich, Häftlinge Lebensmittel abzunehmen*. Bovendien wist hij *dass Cardijn magenkrank ist, er hätte ihm also sicherlich die Schokolade gelassen*. Müller bleef op zijn standpunt, terwijl Seeck, de beschuldigde, erop wees dat niet alleen hij, maar alle politieambtenaren toegang hadden tot de kast waarin de persoonlijke bezittingen van de arrestanten werden opgeborgen. Hij zei het bovendien maar al te riskant te vinden om op die manier in het bezit te komen van snuisterijen, « die men toen nog zonder moeilijkheden in de handel kon verkrijgen ». Seeck werd vrijgesproken bij gebrek aan bewijzen en op grond van zijn « onberispelijk » verleden (*ordentlicher Kerl... dienstlich sehr gut beurteilt... alte Nationalsozialist und noch nicht vorbestraft...*) dat schril afstak tegen dat van Müller, die reeds een zware gevangenisstraf, wegens « ernstig amtsmisdrijf », had opgelopen. De uitspraak werd op 22 maart 1944 door Himmler bekrachtigd (*Berlin Document Center, (B.D.C.) Dossier Gerhard Seeck*).

- (8) Cardijn had zijn portefeuille, met een bedrag van 1000 fr., al in de SD-kantoren moeten achterlaten (zie ontvangstbewijs in BDC, Dossier Gerhard Seeck).
- (9) Broeder Ferdinand Schaus, geboren te Eppegem op 22 januari 1888, leraar aan het O.L. Vrouwinstituut te Laken. Op 30 april 1942 werd hij wegens spionage aangehouden. Hij maakte deel uit van de Franse verzetsgroep « Action 40 » (Roubaix) en van de inlichtingendienst « Zéro ». Van 30 april tot 13 juli 1942 verbleef hij in de gevangenis van Sint-Gillis. Op 13 april 1943 werd hij te Bochum ter dood veroordeeld en op 17 september van datzelfde jaar onthoofd te Dortmund. Wij danken ten zeerste Broeder Directeur van het O.L. Vrouwinstituut te Laken, die ons het volledige dossier van wijlen Broeder Schaus heeft laten inzien.

éteindre parce que le concierge avait ouvert un petit grillage pour amener un peu d'air. C'était l'obscurité complète. Je suis resté une heure ou deux. Après quoi le policier y a mis V. Michel (qui paraît-il y est resté jusque 5 heures). On avait d'abord interrogé Jef Deschuyffeleer au bureau duquel (comme il me l'a dit après) on avait trouvé une copie de la lettre du Cardinal⁽¹⁰⁾. Interrogé sur la provenance de la lettre, il a dit (je ne sais comment il a pu le faire) qu'il avait reçu celle-ci à la réunion des Aumôniers où j'aurais déclaré que je l'avais reçue du Cardinal.

Ils m'ont interrogé sur cette lettre. J'ai commencé par dire que je ne me rappelais pas de cette lettre, puis j'ai reconnu que je l'avais trouvée dans une enveloppe dans ma boîte aux lettres, que je l'avais lue à la réunion des aumôniers, que j'en avais fait faire des copies pour la leur distribuer, mais que j'ignorais par qui. Cet interrogatoire coupé et interrompu assez souvent dura jusqu'à l'après-midi. Puis nous fûmes ramenés à St-Gilles, Deschuyffeleer et moi sans pouvoir nous causer.

Le mercredi ou le jeudi je fus de nouveau interrogé sur cette lettre et malgré toutes les pressions et toutes les menaces je maintiens mes déclarations antérieures niant avoir reçu la lettre du Cardinal, ou de son entourage, maintenant que j'ignorais d'où elle provenait et que ne me rappelais pas à qui je l'avais fait multiplier.

Au 4ème interrogatoire, on m'interrogea sur le questionnaire envoyé à l'occasion de Woluwé⁽¹¹⁾. Je reconnus l'avoir fait, en application de la méthode jociste de l'enquête (voir, juger et agir)⁽¹²⁾ et en contestait tout caractère tendancieux et politique. Puis sur ma leçon sur la dignité ouvrière et l'éducation de cette dignité⁽¹³⁾, où on prétendit que je visais surtout le national-socialisme, ce que j'ai contesté. Puis sur nos publications qu'on prétendait non autorisées et enfin sur la réunion de la KAJ de Bruxelles le 7 juin à l'Institut S. Thomas⁽¹⁴⁾, rue Terre-Neuve, où j'étais dénoncé comme ayant attaqué et calomnié la Jeunesse Hitlérienne. Cet interrogatoire dura toute la journée, interrompu comme à l'ordinaire par des séjours dans une salle de bains.

Au 5ème interrogatoire l'agent me montra 2 livres, « Mon combat » traduction de Mein Kampf et « Le Mythe du XXe siècle » en allemand de Rosenberg. Il me demanda si je reconnaissais ces livres. Il les avait pris dans ma bibliothèque. Il commença par m'interroger sur les signes et les annotations que j'aurais fait aux différents passages de « Mon combat ». Je lui fis observer que je ne me rappelais pas avoir ouvert ce livre pendant la guerre, que je l'avais acheté et lu avant la guerre, que d'autres l'avaient lu et que je me rappelais plus mes annotations. Il interrompit l'interrogatoire, alla demander des instructions et vint me déclarer qu'il ne m'interrogeait plus à ce

(10) Over de brief van Kardinaal Van Roey, zie p. 195 en over het geschil met J. Deschuyffeleer, zie dok. nr. 7.

(11) De studieweek te Sint-Lambrechts-Woluwe. Meer hierover p. 191.

(12) De fameuze formule : « zien, oordelen, handelen », ook vaak getypeerd als « Kajottersmethode », werd voor het eerst gebruikt door Pater Jos. Arendt tijdens de Waalse Sociale Week in september 1925 te Fayt. « Deze voorstellingswijze werd praktisch onmiddellijk in het spraakgebruik van de beweging opgenomen ... Ook Cardijn hield van deze kernachtige formule ... Geheel de vorming in de beweging, maar bijzonder de Studiekring-werking, was erop gericht de leden te leren zien, oordelen en vervolgens hen leren handelend optreden » (A. DENDOOVEN, *Ontstaan, structuur en werking van de Vlaamse K.A.J. Een sociografisch overzicht*, Antwerpen, 1967, p. 286 e.v.).

(13) Twee van de vier lezingen die door Cardijn werden gehouden tijdens de studieweek te Sint-Lambrechts-Woluwe en die achteraf werden uitgegeven : Jos. CARDIJN, *Les jeunes travailleurs face aux temps nouveaux. Quatre leçons aux semaines d'études des dirigeants fédéraux*, Brussel, Editions Jocistes, 1942.

(14) Van deze vergadering hebben wij jammer genoeg nergens een spoor kunnen terugvinden.

sujet. Je fus encore rappelé 2 fois pendant lesquelles on insista pour que je reconnaisse avoir reçu la lettre du Cardinal ou de son entourage. Je maintins mes premières déclarations.

Je fus appelé une 6e. fois avec Jef Deschuyffeleer, non chez l'agent qui menait l'instruction, mais chez l'officier pour qui elle était menée. C'était probablement pour nous confronter. Mais il ne put nous recevoir. Un autre agent nous posa pour la forme quelques questions banales et nous fûmes ramenés à S. Gilles. Ce fut mon dernier interrogatoire.

Après le départ du Français nous ne restions plus que 3 à la cellule 93 et comme l'ouvrier était parti presque toute la journée, la vie y était calme et la méditation, la prière, l'étude et la lecture très faciles.

Hélas, au bout de peu de jours l'ouvrier fut averti qu'il devait partir pour Merxplas⁽¹⁵⁾. Le jour même de son départ tous mes effets avaient été portés à la cellule 86 où je me trouvais avec un policier d'Etterbeek et un garçon de café de Schaerbeek arrêté pour fraude de viande. Les présentations furent vite faites et les rapports excellents quoique un peu plus grossiers, et la prière, l'étude et la méditation plus difficiles à cause des conversations banales et incessantes. Là aussi commença le jeu de cartes. Mais très vite nous fûmes à 4. Un entrepreneur de transport d'Anvers, qui en bourse à Bruxelles avait accompagné un ami à la commandature de Bruxelles pour une affaire y fut arrêté avec lui. Le brave homme en était tout désespéré.

Le surlendemain en quelques instants il fallut vider la cellule et porter tout au rez-de-chaussée. On nous y enleva tout ce qui appartenait à la prison et nous fûmes envoyés à une 50aine à la prison de Forest où je suis actuellement à la cellule 104.

J'y suis en très bonne compagnie, le président des J.G.S.⁽¹⁶⁾, un jeune juif⁽¹⁷⁾ et un garagiste de St-Trond (28 ans)⁽¹⁸⁾. C'est très intéressant et j'espère y faire de la bonne besogne. Le soir nous jouons aux cartes (les autres + souvent). L'écriture et l'étude sont assez difficiles. Mais il y a un autre apostolat à exercer et à préparer. Les déménagements ne sont probablement pas finis et on peut s'attendre à tout. Il n'y a qu'à se mettre entre les mains du bon Dieu qui jusqu'à présent m'a visiblement protégé. Puissé-je le mériter!

DOK. Nr. 2

Je fais une très bonne retraite. J'en avais bien besoin après ces 30 années d'apostolat jociste. Je puis voir les lacunes pour me préparer à la dernière étape la plus décisive. En avant plus que jamais pour la conquête des âmes des jeunes travailleurs et des jeunes travailleuses.

(15) De *Strafanstalt* Merksplas werd bestuurd door het *Deutsches Kontrollkommando Merksplas* dat afhing van de *Kriegswehrmachtsgefängnis* van Sint-Gillis. Te Merksplas werden gewoonlijk door de Duitse rechtbanken veroordeelde personen geïnterneerd (*Alphabetische catalogus van de gevangenen en hun Commando's welke bestaan hebben in Duitsland en in de bezette gebieden gedurende de oorlog 1940-1945*, Brussel, Ministerie van Wederopbouw, Deel II, p. 344).

(16) *Jeunes Gardes Socialistes*. Arthur Haulot, die wij nog verder in deze notities zullen tegenkomen, was voorzitter van die jongerenorganisatie.

(17) Zie noot 68.

(18) Zie noot 103.

De la propagande, et des réalisations plus que jamais! Surtout les Semaines d'études plus ferventes, plus enthousiastes, plus décidées pour + de chefs mieux formés⁽¹⁹⁾. Pour rien au monde ne pas les supprimer, les faire passer plutôt pour retraites. Je prie pour vous et vous bénis. Demandez à tous et à toutes de prier et de communier pour nous. Que Dieu nous protège et nous garde dans son amour.

Tâchez de me procurer du papier pour écrire.

DOK. Nr. 3

Fête du Sacré-Cœur — 12 juin 1942. Il y a 26 ans et aujourd'hui! (20). La milice du S.C. (21) dans la vie, dans les milieux de vie, dans les institutions, dans la masse. Milice passionnée de son chef, de son Règne, de sa doctrine, de son influence. Milice qui a la mystique de la Royauté spirituelle, morale, sociale, temporelle de son chef. Jeunes travailleurs, fiancés, futurs époux, citoyens. Hier l. (22).

Fête de Saint Antoine de Padoue. 13 juin 1942. Revoir à fond le problème de l'éducation de la J.O. (23) en partant de sa vie, des problèmes, des conditions et du milieu de sa vie. Essayer de le mettre par écrit.

Dimanche 14 juin 1942. J'aurais dû aujourd'hui prêcher la *récollection des fiancés* à Anvers (24). Quelle révolution à provoquer et à réaliser par la JOC : des fiançailles

(19) De studieweken waren inderdaad onmisbare schakels in de vormingsketen zoals ze door de KAJ was gesmeed geworden. Zij gaven aan « de toekomstige leiders der arbeidersbeweging de meest intensieve en de meest volledige vorming » en waren « in de wonderbare geschiedenis van de vooruitgang onzer Kajottersbeweging... de schitterendste mijlpalen, die het duidelijkst de gemaakte vorderingen aanwijzen » (*Handboek der KAJ*, Brussel, 1933, p. 248-251, waar ook meer gegevens over de periodiciteit, de praktische organisatie en de doelstellingen kunnen gevonden worden).

(20) Cardijn doelt hier op zijn eerste opsluiting, in 1916, in de gevangenis van Sint-Gillis. Op 17 november 1916 had hij, in naam van de 130.000 kristelijk gesyndikeerden van Brussel, « aan de bezettende overheid, aan de neutrale mogendheden en aan de Paus », een plechtige protestbrief gericht tegen het wegvoeren van Belgische arbeiders naar Duitsland. Op 6 december werd hij opgepakt en op 7 februari 1917 door het krijgsgerecht veroordeeld tot 13 maanden gevangenisstraf en 150 Mark boete. Na tussenkomst van tal van personen werd hij op 15 juni 1917 (feestdag van het Heilig Hart van Jezus, waarnaar hij hier verwijst) vervroegd vrijgelaten. Een jaar later, op 23 juni 1918, werd hij echter opnieuw gearresteerd voor zijn deelname aan de spionageactiviteiten van de groep « *La Milice du Sacré-Cœur* » en kort daarop veroordeeld tot tien jaar dwangarbeid. De Wapenstilstand zorgde er echter voor dat hij slechts enkele maanden van die zware straf moest uitzitten (Zie hierover : M. FIEVEZ & J. MEERT, *Cardijn*, Brussel, 1969, p. 41-43). In deze enkele lijnen geeft Cardijn op een verheven manier weer hoe hij het apostolaat van de Kajottersbeweging ziet. De Kajotters moesten zichzelf inderdaad beschouwen als « missionarissen van het binnenland », als « Kruisvaarders » geroepen om het arbeidsmidden, de massa te « herkerstenen » en al hun werkbroeders terug te voeren aan de voeten van dezelfde Kristus, in de schoot derzelfde Moederkerk » (*Handboek der KAJ*, p. 218 en 303).

(21) S.C. : *Sacré-Cœur*. Over « *La Milice du Sacré-Cœur* » zie vorige noot.

(22) Hiermee bedoelt Cardijn dat hij « gisteren » (11 juni) voor de eerste keer ondervraagd werd.

(23) J.O. : *jeunesse ouvrière*.

(24) De rekollecties voor verloofden waren slechts een onderdeel van een bredere « verloofdenwerking » die nogal vrij laat, in 1938, van start ging. Het waren de VKAJ en de JOCF die hietoe het initiatief hadden genomen. De zogenaamde « Kampen voor Verloofden », die veertien dagen duurden en uitsluitend toegankelijk waren voor meisjes

chrétiennes, saintes et sanctifiantes pour la masse. Sauver la masse par des fiançailles chrétiennes, parce que c'est sa vraie vocation. Séminaire de futurs prêtres laïcs, noviciat de futurs religieux laïcs, les fiançailles ont une mission irremplaçable dans l'Eglise et dans la société. Emballer une élite pour cet apostolat, afin qu'elle soit vraiment le *levain dans la pâte*. Rien de plus *masse* que les fréquentations, rien de plus *élite* que les fréquentations *apostoliques*: le levain dans la pâte ⁽²⁵⁾. Quel champ immense pour la *vraie* JOC de 18 à 25 ans!... 2 Deo Gratias! ⁽²⁶⁾.

Lundi 15 juin 1942. Aujourd'hui, on m'attendait à Namur pour l'O.P. et les autres services ⁽²⁷⁾. Il faudra redoubler d'efforts pour qu'ils soient à la hauteur des besoins actuels, que nos dirigeants et nos militants en comprennent l'importance, et qu'ils aient un plan de propagande pour atteindre toutes les écoles et toutes les institutions intéressées. Dans ce domaine, il faut chercher de nouvelles compétences et de nouveaux dévouements. Immédiatement, sans attendre, partout! Ah! si on parvenait à le faire comprendre, quel bien immense il y a à faire et quelle force pour l'Eglise et pour les âmes!

cach. lettre réunion. 2e I. ⁽²⁸⁾.

Mardi 16 juin 1942. Longue et vaine attente ⁽²⁹⁾. Fiat! Fiat! ⁽³⁰⁾. Chez le médecin. Un 3me compagnon, un soldat, prisonnier français arrêté après son évasion. La cellule

van meer dan 17 jaar en de « Kampen voor 'Familiegeluk' », een realisatie van de KAJ, voorbehouden aan de jonge Kajotters, waren bedoeld als voorbereiding van alle leden « die op het punt staan een eigen huishouden te stichten » (*De Kajottersbeweging tijdens de bezetting. Verslag over de werking van KAJ en VKAJ*, Brussel, Kajottersuitgaven, s.d. p. 21 tot 24 - *Aux service du pays. La JOC pendant la guerre*, Brussel, Editions jocistes, 1944, p. 8-9).

- (25) Massabeïnvloeding en kernvorming waren kenschetsend voor de KAJ-werking. Cardijn verwijst hier duidelijk naar de woorden van Pius XI tijdens een privé-audiëntie die hij in maart 1925 aan de KAJ-stichter verleende: *Oui, vous devez avoir cette sainte ambition d'organiser, non seulement une élite, mais la masse de la classe ouvrière. Votre élite doit être composée de multiplicateurs, qui s'irradient jusqu'à l'infini dans la masse, qui se décuplent, se centuplent par leur influence, par leur propagande auprès de leurs compagnons de travail* (M. FIEVEZ & J. MEERT, *op. cit.*, p. 74-75). Met *élite* bedoelt Cardijn de « kernleden » van de KAJ, d.w.z. de propagandisten, de bestuursleden, de leiders. Zij zijn *le levain dans la pâte*, « het zaad, de gist, de zuurdeeg, het licht der beweging ». De KAJ staat of valt met de kernleden, want « zo het zaad is zo is de boom; zo de kern zo ook de beweging » (Over de begrippen « kern » en « massa » in de KAJ, zie *Handboek der KAJ*, p. 291. e.v.).

- (26) « God zij dank ».

- (27) O.P.: *orientation professionnelle*. De beroepsoriëntering was een van de eerste « diensten » die door de KAJ in het leven werden geroepen. Als jeugdorganisatie, bekommerd om een doeltreffende, globale begeleiding van haar leden, zette de KAJ enkele activiteiten (« diensten ») op stapel die beantwoordden aan eigentijdse noden en problemen. Zo waren er, naast de « Beroepsoriëntering », de « Schoolverlatersaktie », de « Ziekendienst », de « Voorbereiding op het familieleven », enz. Tijdens de oorlog werden bovendien enkele specifieke dienstverlenende organismen opgericht, zoals de « Dienst voor verzwakten », de « Dienst voor geteisterden » en, vooral, de « Dienst voor hulp aan arbeiders in den vreemde », die zich speciaal inzette voor de verplicht tewerkgestelden in Duitsland en Noord-Frankrijk. Over de inrichting en de evolutie van die diensten, zie *De Kajottersbeweging ...*, p. 17 e.v. - *La JOC pendant la guerre*, p. 6 e.v. - A. DENDOOVEN, *op. cit.*, p. 349 e.v.

- (28) *cach.* = *cachot*. Op maandag 15 juni werd Cardijn enkele uren in een donkere cel in het gebouw van de Sipo-SD opgesloten. — *lettre réunion. 2e I.* Cardijn wil hiermee zeggen dat hij tijdens het tweede verhoor (2e I[interrogatoire]) ondervraagd werd over de brief van Kardinaal Van Roey die hij tijdens een vergadering zou hebben voorgelezen.

- (29) Cardijn verwachtte zich die dag aan een nieuwe ondervraging die er echter niet kwam.

- (30) « Het zij zo! »

devient petite pour 4 mais on n'a pas à se plaindre. Le manger est meilleur qu'on n'aurait pu l'attendre. Le pire est toujours l'incertitude. Mon Dieu, donnez-moi l'abandon total, complet, pour tout et pour tous. Car il est plus pénible de penser aux autres que de penser à soi-même. Si je savais que tous les autres sont libérés, quel Magnificat ⁽³¹⁾ je chanterais. In te, Domine, speravi; non confundar in aeternum ⁽³²⁾.

Mercredi 17 juin 1942. Merci, mon Dieu, des grâces reçues! Donnez-moi la force, le courage et la persévérance. Que je ne me laisse arrêter par aucune crainte! Prenez-moi entièrement et exclusivement à votre service. Que je voie le bien à faire et que je le poursuive avec passion et avec enthousiasme. Apprenez-moi à être encore plus un entraîneur et un chef. Qu'aucune déception ni aucun insuccès ne m'arrêtent jamais! Aidez-moi, ô Jésus, à comprendre cette vérité qui devrait dominer notre vie: Dieu a voulu avoir besoin de nous, de notre apostolat, de notre audace de notre sacrifice. La Toute-Puissance de Dieu a voulu être une totale impuissance sans nous. Tout le sacrifice du Christ est condamné à l'insuccès sans le nôtre. Mon Dieu, aidez-moi, éclairez-moi, fortifiez-moi, emballez-moi!

Jeudi 18 juin 1942. Deo Gratias! Rester fort, optimiste, persévérant, surtout après l'épreuve. En particulier dans certains laisser-aller, certaines négligences. Être plus exigeant, plus sévère vis-à-vis de soi-même. Le bon Dieu me donnera-t-il encore jamais pareille grâce? C'est certainement la + grande de ma vie, et de quelle vie! A 60 ans, reprendre, recommencer avec + de jeunesse, plus de fougue, de totalitarisme qu'à 20 ans! Alors aussi, j'avais de la fougue, de l'audace; mais aussi que de faiblesses. J'étais plus fort en paroles qu'en actes, et plus fort en actes qu'en renoncement! On ne peut servir deux maîtres. Mon Dieu, aidez-moi. Vous connaissez ma faiblesse et mon néant. Soyez ma lumière, ma volonté, mon amour, ma vie! 3 Int. ⁽³³⁾.

Vendredi 19 juin 1942. 3i — 91/2-61/2h. Ques d'Enq. — Rép. — Leç. Publ. R. 7 juin ⁽³⁴⁾. Deo Gratias. Le bon Dieu est bon et envoie toutes les grâces... J'y ai vu frère M. ⁽³⁵⁾. Il était un peu tard pour manger mais ce sont de si bonnes privations. J'espère pouvoir faire une très bonne retraite, la meilleure depuis 30 ans. J'en ai un si grand besoin. Voir, juger, agir ⁽³⁶⁾. Que c'est difficile à expliquer à des gens préconçus. Il faudra de la patience et des preuves plus fortes que toutes les ténèbres.

Samedi 20 juin 1942. Le témoignage d'un souvenir fidèle est un grand réconfort. Rien n'arrête ni n'arrêtera les âmes fidèles. Là est la garantie de la Victoire. Mon Dieu, accordez-moi la fidélité intégrale à ma vocation.

Dimanche 21 juin 1942. Aujourd'hui, j'aurais dû être à Seraing. Je souhaite que mon absence soit plus efficace que ma présence et qu'elle incite tous les militants et tous

(31) Kintiek van de Heilige Maagd Maria: *Magnificat anima mea Dominum: Et exultavit Spiritus meus in Deo, salutari meo* ... (Lukas, 1, 46-55).

(32) Aanhef van Psalm 70: « Op U, o Heer, betrouw ik mij; moge mijn hoop nooit worden bedrogen ».

(33) 3 Int. = troisième interrogatoire (derde verhoor).

(34) Met deze afkortingen laat Cardijn weten dat hij een derde keer werd ondervraagd (3 i) en dit van 9u 30 tot 18u 30 (91/2 - 6 1/2h.) over de vragenlijsten die ter voorbereiding van de studieweek te Sint-Lambrechts-Woluwe werden verstuurd (Ques[tionnaire] d'En[quête]) en over de daarop ontvangen antwoorden (Rép[onses]). Bovendien stelde men hem ook vragen over zijn lezingen tijdens die studieweek (Leç[ons]), over de Kajottersuitgaven (Publ[ications]) en over een KAJ-vergadering op 7 juni te Brussel (R[éunion] 7 juin).

(35) M = vermoedelijk Victor Michel.

(36) Over de Kajottersmethode, zie noot 12.

les aumôniers à redoubler d'efforts pour faire de la Fédé de Liège la meilleure de Wallonie. Oh! si je pouvais obtenir cette grâce par mon emprisonnement! Quelle joie et quelle bénédiction!

DOK. Nr. 4

Du papier et de la Semois (de mon frère) s'il y a moyen. Profitez de ceci ⁽³⁷⁾ pour exciter enthousiasme, propagande, réalisations. Provoquez prières, messes, communions, pèlerinages. Tenez *absolument* S.E. ⁽³⁸⁾, même s'il faut faire passer pour retraites. Avertissez M.A.S. ⁽³⁹⁾ seule. Personne d'autre ne doit savoir (ne permettez pas qu'on touche à l'unité de l'organisation pendant mon absence) que vous ⁽⁴⁰⁾ en rapport avec moi. Prévenez *toute* indiscretion. C'est affreux comme on est vite trahi. S'il y a moyen faites-moi aussi parvenir les Exercices Spirituels de S. Ignace. Je prie beaucoup pour vous tous. Courage et persévérance jusqu'à la fin. Le Bon Dieu est avec nous et nous protège visiblement.

(Dans le texte de la 2ème leçon, enlevez race, communauté nationale et remplacez par biens temporels — ou bien, ajoutez les autres que j'ai nommés à la 1ère leçon) ⁽⁴¹⁾.

DOK. Nr. 5

Lundi 22 juin 1942. Aujourd'hui, j'aurais dû être à une réunion d'aumôniers à Liège. Il faudra en prendre un plus grand soin, mieux préparer, mieux se concerter. C'est la partie la + négligée de la JOC. Et pourtant, c'est la partie la + importante. Aussi longtemps que nous n'aurons pas des aumôniers mieux formés, comprenant le problème de la J.O., voulant la solution par la méthode et l'organisation jociste, il est

(37) Cardijns opsluiting.

(38) S.E. = *Semaine d'études* (studieweek)

(39) M.A.S. is een afkorting voor Marie-Antoinette Sibenaler, nationaal voorzitter van de VKAJ. Over haar rol in de beweging, zie ook noot 122.

(40) Vous: Jacques Meert (Schaarbeek, 1902) medestichter van de KAJ, was de beheerder van de Kajotterscentrale aan de Poincarélaan en een van Cardijns belangrijkste medewerkers.

(41) Met « de tekst van de tweede les » bedoelt Cardijn de tweede lezing die hij tijdens de studieweek te Sint-Lambrechts-Woluwe hield. De teksten van die voordrachten werden in de gevangenis binnengesmokkeld opdat Cardijn ze zou kunnen verbeteren en bijwerken. Ondanks het hier geuite verzoek van Cardijn, werden de woorden *race* en *communauté nationale* behouden in de publikatie. Zie. Jos. CARDIJN, *op.cit.*, p. 11, derde paragraaf.

impossible de réussir. Je dois beaucoup y penser et chercher les moyens de remédier à la situation présente qui est vraiment *désastreuse* en Wallonie ⁽⁴²⁾.

Mardi 23 juin 1942. Deo Gratias. Le bon Dieu nous protège visiblement. Pussions-nous le mériter surtout après l'épreuve. Etre prêt à tout pour sauver la JOC. Que de malentendus dans le monde et qu'il est difficile de les dissiper. L'Homme juge plus par la passion que par la raison. Il n'écoute même pas son adversaire. Veni, Sancte Spiritus! ⁽⁴³⁾.

Mercredi 24 juin 1942. Aujourd'hui, 100 prisonniers sont partis pour Merxplas ⁽⁴⁴⁾. J'ai encore été interrogé, d'abord sur le livre « Mon Combat » d'H. ⁽⁴⁵⁾ qui se trouvait dans ma bibliothèque ⁽⁴⁶⁾. Ensuite de nouveau sur la lette du Cardinal à V.F. ⁽⁴⁷⁾. On m'a de nouveau accusé de mensonge et demandé de reconnaître que j'avais reçu la lettre du Cardinal. Comment obtenir que Jef Desch ⁽⁴⁸⁾ retire sa déposition en avouant qu'il s'est trompé ⁽⁴⁹⁾.

(42) Uit deze tekst kan men afleiden dat de toestand van de JOC in Wallonië in meer dan een opzicht slecht was. Er was eerst en vooral het probleem van de proosten. Van bij het begin streefde de KAJ ernaar de klerus zeer nauw bij haar activiteiten te betrekken. In de beweging werd de proost beschouwd als een sleutelfiguur omdat hij tegelijk een « gezagsrol » en een « opvoedingsrol » vervulde. De onverschilligheid en het onbegrip van een groot deel van de geestelijkheid waren er de oorzaak van dat de KAJ in Vlaanderen aanvankelijk niet spoedig van de grond kwam. Die afzijdigheid bleef nog langer doorwerken in Wallonië en hierin verandering brengen was een van Cardijns hoofdbekommernissen (Over de rol van de proost in de KAJ, zie *Handboek der KAJ*, p. 309 e.v. en A. DENDOOVEN, *op. cit.*, p. 346-349). Anderzijds was er van een doorbraak, qua ledenaantal, evenmin sprake in het Waalse landsgedeelte. In 1942 bijvoorbeeld zag het ledenbestand er als volgt uit:

KAJ	28.427 leden	JOC	8.093 leden
VKAJ	31.081 leden	JOCF	9.706 leden
Totaal (V)KAJ	59.508 leden	Totaal JOC(F)	17.799 leden

In Vlaamse KAJ-middens weet men die minder gunstige situatie in Wallonië aan « de diepe ontkristelijking van de arbeidersstand door de grotere aktie van socialisme en kommunisme » (*De KAJ-werking in 1942-1943*, p. 8. — gestencild verslag in *Archief KAJ* (NCWO II), nr. 7). Van JOC-zijde wijst men echter, terecht, op de specifieke oorlogsomstandigheden, waardoor heel wat militanten en leden door onder meer hun langdurig verblijf in krijgsgevangenschap, aan de beweging werden onttrokken (*Interview E. Arnould*, 17 augustus 1979 — Over de situatie in Wallonië, zie ook dok. nrs. 9 en 43).

(43) « Korn, Heilige Geest! » : eerste regel van een oude Pinkstersequens, lied 5 uit de *Laudes Vespertinae*.

(44) Zie noot 15.

(45) H[itler].

(46) Hierover, zie dok. nr. 1.

(47) V[on] F[alkenhausen].

(48) Desch [uyffeleer].

(49) Over de brief van Kardinaal Van Roey, zie p. 195 en over het geschil met J. Deschuyffeleer, zie dok. nrs. 1 en 7.

DOK. Nr. 6

Mercredi 24.6.42. Changé de cellule, 88 ⁽⁵⁰⁾, avec un policier d'Etterbeek et un Mr. de Schaerbeek. Tout fait prévoir un long emprisonnement. À la grâce de Dieu. Pourvu que je puisse en profiter. L'étude et l'écriture deviennent plus difficiles ici. Dans l'autre cellule j'étais avec un frère des Ecoles Chrétiennes et un ouvrier d'Haeren (?) Celui-ci étant de corvée, était presque toujours parti. Il est aujourd'hui à Merxplas et le frère et moi avons été séparés ⁽⁵¹⁾. Veni, Sancte Spiritus ⁽⁵²⁾.

Jeudi 25.6.42. Déjà habitués à mes nouveaux compagnons. Hier soir, avons joué aux cartes de 6 à 8 h! Nous devons encore + développer chez nos propagandistes et nos chefs le sens de la responsabilité totale; les habituer à l'accomplissement exemplaire et héroïque de tous leurs devoirs, de manière à pouvoir compter sur eux à la vie comme à la mort ⁽⁵³⁾. Dans les circonstances actuelles, c'est indispensable. Nous en sommes loin. Un 4ème pensionnaire vient d'entrer dans notre cellule. Adieu l'étude et l'écriture. C'est un nouveau sacrifice à ajouter aux autres.

Vendredi 25.6.42. Je suis en bonne compagnie! Je crains de devoir attendre pour changer de linge et recevoir un peu de ravitaillement. Tout semble indiquer que c'est pour longtemps. Comme le bon Dieu le voudra. Je l'offre volontiers pour le mouvement et aux intentions divines! Courage et espoir — surtout du travail et de la propagande.

DOK. Nr. 7

1. Evitez tout pour que vous-même ⁽⁵⁴⁾ ne soyez pas arrêté, ni M.A.S. ⁽⁵⁵⁾ pour veiller à l'ensemble.
2. Récompensez richement celui qui se dévoue si généreusement ⁽⁵⁶⁾.
3. Si possible que M. Boone ⁽⁵⁷⁾ réunisse les Aumôniers JOC-JOCF pour préparer les S.E. ⁽⁵⁸⁾ qui doivent mieux réussir que jamais. Vous y parlerez de l'O.P. ⁽⁵⁹⁾. Vincent ⁽⁶⁰⁾ et Brück ⁽⁶¹⁾ de la JOC. Melle Arnould de la JOCF ⁽⁶²⁾. Que ce soit une réunion où les Aumôniers promettent de faire tout ce qui est en leur pouvoir pour sauver la JOC.

(50) In dokument nr. 1 zegt Cardijn dat hij naar cel 86 overgeplaatst werd.

(51) Zie ook dok. nr. 1.

(52) Zie noot 43.

(53) Van de kernleden van de KAJ verwachtte men dat ze « zich met hart en ziel aan de beweging geven, ervoor ijveren, ervoor leven, gans hun vrije tijd aan de beweging schenken, instaan en verantwoordelijk zijn voor de ganse werking (vergaderingen, ordewoorden, verwezenlijkingen, rekrutering, diensten ...), ervoor bidden, offeren, strijden, lijden, ja bereid zijn ervoor te sterven » (*Handboek der KAJ*, p. 292).

(54) Jacques Meert.

(55) Marie-Antoinette Sibenaler.

(56) Wij hebben niet kunnen achterhalen wie Cardijn hier bedoelt.

(57) Mgr. Léonce Boone (Turnhout, 1891 — Brussel, 1980) was sinds 1939 gewestproost van de KAJ-JOC voor het arrondissement Brussel. Hij nam ontslag uit die functie toen hij in september 1942 benoemd werd tot deken van Brussel-stad en pastoor van St-Michiël en Ste-Goedele. Hij was al sinds 1918 met Cardijn bevriend en was een van diens vertrouwelingen.

(58) *Semaine d'études* (studieweek).

(59) *Orientation professionnelle* (beroepsoriëntering). Zie hierover dokument nr. 3, noot 27. Vanaf 1942 werd de beroepsoriëntering inderdaad vaak gebruikt als camouflage-onderwerp voor de studieweken.

(60) Vincent Foucart, nationaal voorzitter van de JOC.

(61) Jean Brück, penningmeester van de JOC.

(62) Emilie Arnould, voorzitter van de JOCF.